

ПРАВНА ИНФРАСТРУКТУРА НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Иван Кабаков

Правна инфраструктура е съвкупността от индивидуални правни актове, закони и подзаконни нормативни актове, която осигурява с правнонормативен ресурс професионалното развитие в областта на културното наследство. Тя трябва да се разграничава от *законодателството* в коментираната област, включващо както тази част от (сега) действащото законодателство на Република България, която поражда правни последици и има отношение към професионалното развитие (правната инфраструктура), така и всички предишни закони и подзаконни нормативни актове, които (вече) не пораждават правни последици, но са значими източници на информация за диахронно протеклите процеси в миналото, свързани с опазването, социализацията и управлението на културното наследство. Те (при)дават историческа дълбочина и „плътност“, като в повечето от случаите поясняват или предлагат обяснение на проблемите и протичащите процеси в съвременността.

Професионалното развитие в областта на културното наследство е своеобразен отговор на отправените предизвикателства от вече коментираните процеси в съвременността по отношение на неговото опазване, социализация и управление чрез образование, обучение и валидиране на знания, умения и компетентности. Реализацията на основните дейности в областта на културното наследство предполага професионално развитие на различни по характер и насоченост специалисти, които в крак с времето прилагат нови знания, умения и компетентности. Те се основават на *професията* като „вид трудова дейност, за която се организира професионално образование и професионално обучение“ (пар. 1, т. 2 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.) и която предполага *обособяване по специалности* и професионално развитие в рамките на осъществяваната трудова дейност.

Професионалната компетентност като „доказана способност за използване на професионални знания, професионални умения и личностни качества, необходими за упражняване на професия, в съответствие с Националната квалификационна рамка“ (пар. 1а, т. 3 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение), е част от съвкупността от компетентности, каквато представлява *професионалната квалификация*, необ-

ходима за практиката на съответната дейност. Нейното качествено осъществяване налага използването на нови знания, умения и компетентности, за да се отговори на предизвикателствата на непрекъснато променящата се външна среда чрез професионално образование и обучение. То е особено необходимо в областта на културното наследство поради това, че без неговото качествено управление, опазване и социализация изгубваме не само достигналите до нас културни ценности, които са носители на памет, но и възможността да се идентифицираме или да се разграничим от тях в търсене на културна осъзнатост, идентичност и основания за смислено човешко съществуване.

1. КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: ОБЕКТИ И ЦЕННОСТИ

Културното наследство обхваща нематериалното и материалното недвижимо и подвижно наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност (чл. 2, ал. 1 от Закона за културното наследство, обн., ДВ., бр. 19 от 13 март 2009 г.).

Това определение за културно наследство е извървяло дълъг път от „старини“ (Закон за издирване старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия“, обн., ДВ, бр. 13 от 17 януари 1890 г., и впоследствие Закон за старините от 1911 г.), през „културно-историческо наследство“ (Закон за паметниците на културата и музеите, обн., ДВ, бр. 29 от 11 април 1969 г.) до „културно наследство“ (Закон за културното наследство, обн., ДВ, бр. 19 от 13 март 2009 г.), което непрекъснато разширява своя обхват и съдържание, включвайки в предлаганата правна защита както нови наследства и носители на памет, така и нови категории и понятия, като най-показателният пример в това отношение е нематериалното културно наследство. То трябва отново да включи фолклора като „художествено-изпълнителско изкуство“, но да не се ограничава с него в опитите си да идентифицира нови форми на изразяване и носители на памет, обхванати и от ново наименование на коментираната област.

Нематериално културно наследство съгласно чл. 2 (1) от Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство (обн., ДВ, бр. 61 от 28 юли 2006 г.) са „обичаите, формите на представяне и изразяване, знанията и уменията, а така също и свързаните с тях инструменти, предмети артефакти и културни пространства, признати от общностите, групите, а в някои случаи отделните лица като част от тяхното културно наследство. Това нематериално културно наследство, предавано от поколение на поколение, се пресъздава постоянно от общностите и групите в зависимост от тях-

ната обкръжаваща среда, тяхното взаимодействие с природата и тяхната история и формира чувството им за самобитност (в смисъла на уникалност, по отношение на която се установява съответствие/идентичност – б.а.) и приемственост, като по този начин способства за насърчаване на уважението към културното многообразие и творчество на човечеството“.

Правната инфраструктура обаче не предлага обща дефиниция за *материално културно наследство*, като се ограничава с изброяването на конкретни обекти и наследства в чл. 6, т. 1-18 от ЗКН, както и с дефинирането на някои от тях, например археологическите обекти, каквито са „всички движими и недвижими материални следи от човешка дейност от минали епохи, намиращи се или открити в земните пластове, на тяхната повърхност, на сушата и под вода, за които основни източници на информация са теренните проучвания“ (чл. 146, ал. 1 от ЗКН, изм. ДВ, бр. 54, 2011 г.). Прави впечатление използването на термина „обект“ за разграничаването на този вид от всички останали, включени в обхвата на общото и родово понятие „културни ценности“.

Необходимо е да се посочат също така и терминологичните разминавания в правната система, които наименуват едни и същи обекти с различни термини. Типичен пример е Законът за туризма (обн., ДВ, бр. 30 от 26 март 2013 г.). В него се използва терминът „туристически обекти“ за културни ценности, които са носители на памет (чл. 3, ал. 2, т. 10, 11 и 21 от ЗТ), чиято безспорна атрактивност не само за туризма, но и за обществото е правно уредена обаче в Закона за културното наследство. В това отношение трябва да се акцентира и на използването в коментирания нормативен акт на различни като характер, предназначение и вид обекти от областта на културата и в частност на културното наследство, каквито са недвижимите и движимите културни ценности, разграничени от културните институти, които ги опазват, съхраняват и представят, както и от тяхната сградна инфраструктура, която понякога също е културна ценност на архитектурното наследство. „Изграждането и поддържането на туристическите атракции, базирани на културните ценности“, което е по-коректното дефиниране на взаимодействието „култура-туризъм“, трябва да бъде финансово подпомогано съгласно чл. 59, ал. 1, т. 10 от ЗТ¹, както и по Оперативната програма „Региони в растеж“². То обаче би могло да има и много други форми на изразя-

¹ Нека да припомним само, че съгласно пар. 1, т. 15 от допълнителните разпоредби на Закона за туризма (обн., ДВ, бр. 30, 26 март 2013) туристическа атракция е „природен, културен или целенасочено създаден обект от туристически интерес, най-често свързан с природно, материално или нематериално културно наследство и/или историческо събитие, или изкуствено създаден обект с развлекателна цел, предоставящ услуги с познавателна или образователна цел и/или възможности за отдих или забавление“.

² Конкретните основания на тази възможност за финансово подпомагане са приоритетна ос 6 – „Регионален туризъм“, към която има тематична цел 6 и по-конкретно 6с – „Съх-

ване, каквито са например културните маршрути с тематична насоченост (чл. 47, т. 9 от ЗКН)³, традиционните фестивали и празненства, музеите на открито, които гемонстрират знания и умения в областта на традиционните занаяти, или възстановките на исторически събития или обичаи с участието на реинактори от местната общност. Много често обаче се забравя, че културното наследство е „ценност само по себе си“ (ОВ С 196, 8.6.2018: 20), чието основно достойнство е автентичността на културните ценности, носители на памет, изключваща каквото и да е било разрушаване или увреждане на физическата им цялост независимо от количеството привлечани от тях туристи.

Културните ценности са обществено достояние и са определени в чл. 7, ал. 1 от ЗКН като „нематериално или материално свидетелство за човешко присъствие и дейност, природна гаденост или феномен, което е от значение за индивида, общността или обществото и има научна или културна стойност“. Те се ползват със закрила от държавните и общинските органи в интерес на гражданите на Република България. Основното разграничение на културните ценности е свързано с тяхното класифициране като нематериално или материално наследство, последното от които включва недвижимо и движимо наследство в зависимост от трайното им закрепване за земната повърхност, което изключва тяхното преместване. Това е отличителна характеристика на движимите културни ценности и съответно на движимото културно наследство. Направените разграничения и класификации са

раняване, опазване, популяризиране и развитие на природното и културното наследство във връзка с подцел 1: Повишаване на туристическото предлагане на паметници на културата от национално и световно значение.

(Оперативна програма „Региони в растеж“ 2014–2020 [онлайн]. – В: Министерство на регионалното развитие и благоустройството [прегледан на 25 юли 2015]. Достъпно от <https://www.eufunds.bg/archive/documents/1434963186.pdf>).

³ Културният маршрут е „свкупност от историческо трасе на традиционен път с включените към него обекти на недвижимото културно наследство и ландшафти“ (чл. 47, т. 9 ЗКН, нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Необходимо е обаче културните маршрути да бъдат разграничени от туристическите маршрути, които използват фоново културното наследство при предлагането на приятни преживявания като част от туристическите пакети. За разлика от тях културните маршрути, които са преди всичко с образователна насоченост, предполагат коректно представяне на местни традиции, култури и наследства, чрез което се формира културна компетентност, която е с ранг на приятно преживяване за специфични групи от много добре подготвени и образозвани туристи при посещаването на обекти от траекторията на маршрута. Повече по темата в Кабаков, И. Тематични културни маршрути. – В: Културно наследство и културен туризъм: музейни перспективи. Сборник с доклади от Международна научна конференция, посветена на 110-годишнината на РИМ – Шумен, 25–27 юни 2014 г., Шумен, с. 687–701.

обобщени като културно наследство в чл. 6, т. 1-18 от ЗКН, което включва различни обекти, ценности и наследства, представени по следния начин:

Културно наследство (чл. 6, т. 1-18 от ЗКН)
1. наземни, подземни и подводни археологически обекти и резервати;
2. исторически обекти и комплекси;
3. архитектурни обекти и комплекси;
4. етнографски обекти и комплекси;
5. образци на парковото изкуство и ландшафтната архитектура;
6. природни ценности (образци), включително антропологични останки, открити при теренни проучвания, и останки на палеозологията и култивирани растения;
7. индустриално наследство;
8. произведения на изящни и приложни изкуства;
9. народни занаяти;
10. документално наследство;
11. аудио-визуално наследство;
12. устна традиция и език;
13. книжовни и литературни ценности;
14. обичаи, обреди, празненства, ритуали и вярвания;
15. музика, песни и танци;
16. народна медицина;
17. кулинарни и енологични традиции;
18. народни игри и спортове.

Необходимо е да се посочи обаче, че има сериозно разминаване в използваната терминология в областта на нематериалното културно наследство и по-конкретно в цитираната част и тази в чл. 42, ал. 1 от ЗКН, която всъщност е заимствана от Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство. Така например „народните занаяти“ (чл. 6, т. 9 от ЗКН), които могат да бъдат мислени и като материално наследство в частта на изработените предмети, стават „знания и умения, свързани с традиционните занаяти“, т.е. нематериално културно наследство в чл. 42, ал. 1, т. 5 от ЗКН, при положение че става въпрос за практика за едни и същи занаяти. Независимо от това обстоятелство опазването и социализацията на произведение на „народните занаяти“ като материално наследство са качествено различни от предаването „от поколение на поколение“ на „знания и умения, свързани с традиционните занаяти“ чрез неформално обучение и като част от нематериалното културно наследство.

За разлика от традиционните занаяти „музиката, песните и танците“ (чл. 6, т. 15 от ЗКН) с техния преобладаващо нематериален характер се превръщат в „художествено-изпълнителско изкуство“ при представянето на формите на изразяване на нематериалното културно наследство (чл. 42, ал. 1, т. 2 от ЗКН), „изгубвайки“ поради своя нематериален характер и оправда-

нието за използването на различни термини при определянето на различни носители на памет – предмети и хора (носители на знания и умения) в различните видове културно наследство, материално и нематериално наследство, както е случаят с „народните занаяти“ и „традиционните занаяти“.

Подобни терминологични разминавания могат и да намерят своето оправдание при по-внимателно вглеждане в особеностите на различните форми на изразяване и носители на памет⁴, но те създават и немалко проблеми, свързани както с тяхната правна защита, така и с опазването, социализацията и управлението им като част от различни видове културно наследство.

2. ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ

Основната дейност в областта на културното наследство е съвкупност от взаимносвързани и допълващи се дейности, подчинени на нейното осъществяване. Така например опазването в Закона за културното наследство е представено като „системен процес на издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация“ (чл. 8, ал. 1 от ЗКН, изм. ДВ, бр. 54 от 2011 г.) за разлика от социализацията и управлението като основни дейности, за които няма изричен общ текст. Независимо от това в чл. 3, ал. 1 от ЗКН се посочват като основни цели както (1) създаването на условия за опазване и закрила на културното наследство, така и (2) устойчивото развитие на политиката в тази област, която трябва да гарантира (3) равен достъп на гражданите до културните ценности при спазване на следните принципи:

1. Равнопоставеност на различните видове културно наследство при осъществяване на неговата закрила
2. Децентрализация на управлението и финансирането на дейностите по опазване на културното наследство
3. Публичност и прозрачност при управлението на дейностите по опазване на културното наследство.

2.1. ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Опазването на културното наследство като „системен процес на издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация“ (чл. 8, ал. 1 от ЗКН, изм. ДВ, бр. 54 от 2011 г.) най-добре би

⁴ Така например в областта на нематериалното културно наследство хората са (активни) носители на памет, която има различни форми на изразяване, представени като „елементи“, които биха могли да бъдат третирани и като пасивни (неспособни сами да се променят) носители на памет в областта на материалното културно наследство.

могло да бъде разбрано и осъществено чрез създаването на *Национална система по опазване на културното наследство*, която включва „държавните и общинските органи за управление и контрол на дейностите по опазване на културното наследство, музеите, културните организации по смисъла на Закона за закрила и развитие на културата, както и Светия синод на Българската православна църква и централните ръководства на другите регистрирани вероизповедания“ (чл. 11, ал. 1 от ЗКН). В осъществяването на тази дейност участват и висши училища, творчески съюзи, професионални сдружения и други неправителствени организации (чл. 11, ал. 2 от ЗКН), които заедно с държавните и общинските органи трябва да изпълняват национална стратегия за културното наследство (чл. 11, ал. 3 от ЗКН), каквато до момента няма приета от Министерския съвет. Превръщането на тази стратегия в няколко стратегически цели с оглед на прехвърлянето им в Националната стратегия за развитието на културата съгласно чл. 2а, ал. 2 от Закона за закрила и развитие на културата (обн., ДВ, бр. 50 от 1 юни 1999 г., нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.) не решава проблемите на опазването на културното наследство, а само ги отсрочва за неопределено време поради това, че и тази стратегия засега не е приета от Министерския съвет, но дори и това да стане впоследствие, не би могла да промени необходимостта от стратегическо управление и планиране не само в областта на културата, но и в сектора на културното наследство.

Освен опазването, което е най-осъществяваната дейност според 35% от респондентите на проведеното в рамките на научната задача изследване, в ЗКН *консервацията и реставрацията* също се представят като „системен процес от дейности“, които трябва да предотвратят разрушаването, да стабилизират състоянието на културните ценности, както и да улеснят „тяхното възприемане и оценка при максимално запазване на автентичността им“ (чл. 163 от ЗКН, доп., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). По своята същност консервацията и реставрацията са хоризонтална дейност, която пресича почти всички видове наследство, но има и своите особености в съответния вид. Нейното значение за опазването би могло да бъде разбрано не само с включването ѝ в съвкупността от дейности, осигуряващи осъществяването на основната дейност, но и от отговорите на 44,9% от респондентите на проведеното през 2019 г. изследване. Те считат, че е необходимо допълнително професионално обучение по консервация и реставрация, което е показателно за значението на тази дейност, независимо че само от 4% е посочена като осъществявана дейност в тяхната организация.

2.1.1. Нематериално културно наследство

Нематериалното културно наследство е „втъкано“ в активните носители на памет – хората и формираните от тях общности. Това ги превръща в „живи човешки съкровища“, които предават своите знания и умения от поколение на поколение с оглед на опазването на този вид наследство, отвъд тяхното записване и превръщане в дигитализирано наследство като различен начин за съхраняване на памет, разграничено от дигиталното наследство с неговия оригинален характер спрямо производната и вторично записана памет на цифровизираното наследство. Дигитализацията на културно наследство за разлика от дигиталното наследство е правно уредена в чл. 14, ал. 1, т. 12, буква „g“ от ЗКН (нова – ДВ, бр. 89 от 2018 г.), както и има легална дефиниция в пар. 4, т. 21 от допълнителните разпоредби, където е представена като „процес на създаване на метаданни и дигитално съдържание за културна ценност съобразно утвърдени стандарти и формати, с подходящи електронни устройства, с цел тяхната обработка, съхранение и разпространение“ (пар. 4, т. 21 от ДР на ЗКН, нова – ДВ, бр. 89 от 2018 г.). Остава обаче отворен въпросът за използването на различни стандарти и формати, които, макар и утвърдени, невинаги са съвместими с оглед на осигуряването на неограничен и безплатен достъп до метаданни и дигитално съдържание (поне) за културни ценности с национално значение.

Правната уредба на нематериалното културно наследство в Закона за културното наследство е изключително пестелива и се изчерпва с 4 разпоредби (чл. 42, 43, 43а и 44 от ЗКН), едната от които повтаря неизчерпателното изброяване на различни форми на изразяване в чл. 2, пар. 2 от Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство (обн., ДВ, бр. 61 от 28 юли 2006 г.) и би могла да представена по следния начин:

Нематериално културно наследство (чл. 42, ал. 1, т. 1-5 от ЗКН)
<ol style="list-style-type: none"> 1. устни традиции и форми на изразяване, включително и езикът като носител на нематериално културно наследство; 2. художествено-изпълнителско изкуство; 3. социални обичаи, обреди и празненства; 4. знания и обичаи, които се отнасят до природата и вселената; 5. знания и умения, свързани с традиционните занаяти.

Ако не се коментират разпоредбите, които уговарят воденето на регистър (чл. 42, ал. 2 от ЗКН), подпомагането на министъра с експертни становища (чл. 43, ал. 1, т. 1-5 от ЗКН) и получаването на субсидии от организации за опазване на нематериалното културно наследство, придобили статут на центрове на ЮНЕСКО (чл. 44 от ЗКН), остава единствената

разпоредба (чл. 43а от ЗКН), която предлага правна уредба на дейност в този вид наследство.

Идентификацията на нематериалното културно наследство е научноизследователска дейност, чрез която се определя дали дадено нематериално свидетелство съответства на критериите за културна ценност, като за неговата класификация и категоризация се прилага съответно глава шеста, раздел II (чл. 43а от ЗКН, нов – ДВ, бр. 1 от 2019 г.).

Едва ли е добро решение обаче едностранната разпоредба (чл. 43а от ЗКН), която предлага правна уредба на дейност в областта на нематериалното културно наследство, да препраща към съответни за осъществяването ѝ разпоредби в материалното културно наследство и по-конкретно към глава шеста, раздел II ЗКН. На практика не се отчитат особеностите на нематериалните културни ценности и носители на памет, включително и на тяхното опазване. Паметта невинаги се опазва чрез съхраняването на физическата цялост на материалния обект поради това, че преобладаващо се намира в социалната „тъкан“ и много трудно се поддава на идентифициране и опазване само по стандартите на материалното културно наследство. Тази особеност предполага „общностите с наследство“ (чл. 2в от Рамковата конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство) да бъдат идентифицирани и легитимирани на много по-широка основа и в многообразието от правни форми на техните организации⁵, за да могат активно да участват в опазването, социализацията и управлението на нематериалното културно наследство.

В това отношение интересна перспектива предлагат *училищата по изкуства*, които с минимални усилия и допълнително финансиране биха могли да работят и като своеобразни центрове за професионално развитие в областта на традиционните занаяти и на музикалния фолклор⁶. Те биха могли да предават „от поколение на поколение“ знания и умения за традиционни занаяти или за изпълнението на фолклорни творби, формирайки професионална компетентност и същевременно опазвайки нематериално културно наследство като израз на интегриран подход на изкуства и наследство.

Тази визия за разширяване на обхвата, включително и на осъществяваните дейности в коментирания вид наследство, не би могла да се осъществи

⁵ Повече по темата в Кабаков, И. 2018. Съвременна правна рамка на нематериалното културно наследство: проблемът за персонализацията на общността [онлайн]. 10 октомври 2018 [прегледан на 17 декември 2019]. http://www.unesco-centerbg.org/wp-new/wp-content/uploads/2018/10/КАБАКОВ-ИЧН_2018_bg.pdf.

⁶ Повече по темата в Кабаков, И. 2019. Училищата по изкуства и нематериалното културно наследство: поглед в бъдещето. – В: Форум „Художествено образование и култура“. Габрово: Етнографски музей на открито „Етър“ [онлайн]. 10 юни 2019, с. 24–29 [прегледан на 30 юни 2019]. http://alos.bg/site/wp-content/uploads/2019/06/sbornik_dokladi.pdf.

само от музеите и читалищата. Те обаче биха могли да придобият координационни и консултативни функции на регионално равнище по отношение на активността на „общностите с наследство“, особено ако им се предоставят правомощия да номинират елементи за вписване в Регистъра на нематериалното културно наследство. Най-вероятно ще е необходим и национален регистър на специалистите в областта на нематериалното културно наследство, което ще повиши диверсификацията и качеството на експертните оценки в частта на различните елементи. Това означава нова правна уредба на коментираните обществени отношения, което ще промени и количественото съотношение на разпоредбите в областта на нематериалното и материалното културно наследство.

Преди да се предприемат подобни действия обаче, трябва да се постигне обща позиция по отношение на особеностите на нематериалното културно наследство, които го отличават от материалното културно наследство чрез нематериалния, процесуален и динамичен характер на неговите ценности, свързани с предаването на знания и умения от поколение на поколение във времето и пространството преди всичко като събития, които променят и основополагащата представа за автентичността на културната ценност в материалното културно наследство и най-вече в археологическото наследство. Това най-вероятно ще промени и статичното разбиране за опазването, социализацията и управлението на културно наследство, което сега е организирано само около автентичността на материалната културна ценност.

2.1.2. Материално културно наследство

Повечето от дейностите в частта на опазването засега са относими към материалното културно наследство, разграничено на недвижимо и движимо наследство. Тяхната правна уредба в Закона за културното наследство е съответно в глава четвърта за материалното културно наследство, глава пета и шеста за недвижимото и движимото наследство, както и в глава седма, когато става въпрос за археологическо наследство. Прави впечатление несъответствието на правна уредба на нематериалното културно наследство (4 разпоредби) спрямо четирите глави на материалното културно наследство с общо 117 разпоредби при наличието на принципа на равнопоставеност на различните видове културно наследство в чл. 3, ал. 1, т. 1 от ЗКН. Това актуално състояние поражда сериозни проблеми за опазването на различните носители на памет с оглед на значителните диспропорции не само в тяхната правна уредба, но и в дейности, чрез които се осъществява този процес.

2.1.2.1. Дейности в областта на недвижимото културно наследство

Типичен пример в това отношение е недвижимото културно наследство, включващо трайно закрепени за земната повърхност културни ценности, които са носители на памет, на чието опазване са посветени няколко разпоредби, свързани с тяхното идентифициране, издирване, изучаване и предварителна оценка (чл. 55 и 56, т. 1–3 от ЗКН). Необходимо е към тях да бъдат добавени и консервацията и реставрацията като хоризонтални дейности, пресичащи различни видове културно наследство, заедно с адаптацията на недвижими културни ценности, чрез която се осигурява съвременното им използване (т. 19 от ДР на ЗКН, нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Процесът на идентифициране обхваща дейностите по издирване, изучаване и предварителна оценка на изследвания обект (чл. 55 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.) и на практика приключва с установяване на наличието или отсъствието на признаци на недвижима културна ценност (чл. 56, т. 3 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Извършваните дейности в рамките на коментирания процес включват локализиране и установяване на вида на обекта, осъществявано чрез обхождане и оглед на място или изследване на архивни и материални свидетелства, проучване и разкриване на неговата научна и културна характеристика, както и документиране на постигнатите резултати. *Адаптацията* е друг начин за „опазване на недвижимите културни ценности чрез осигуряване на тяхното съвременно използване“, което обаче не бива да застрашава физическата им цялост и е „съобразено с консервационната и реставрационната методика“ (т. 19 от ДР на ЗКН, нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.). В това отношение обаче предстои много работа, особено с оглед на отговорите на респондентите на проведеното проучване, от които само 7,7% смятат, че за тази дейност е необходимо допълнително професионално обучение, независимо че повечето от тях работят в областта на недвижимото културно наследство и по-конкретно в музеи, библиотеки и архиви.

Прави впечатление и отсъствието на правна уредба в Закона за културното наследство на *оценка на въздействието* както при осъществяването на адаптация на недвижимите културни ценности, така и при реализацията на инвестиционни инициативи и намеси в охранителните зони и защитените територии, предназначени за опазване на недвижимо културно наследство. Независимо от това в Наредба № 4 от 21 декември 2016 г. за обхвата и съдържанието на документации за извършване на консервационно-реставрационни дейности на недвижими културни ценности (обн., ДВ, бр. 105 от 30 декември 2016 г.) биха могли да се открият разпоредби, които индиректно предполагат действия по оценка на въздействието. Такъв пример е чл. 4, ал. 1 от коментирания подзаконов нормативен акт, в който се изисква „документациите за

консервация, реставрация, експониране и адаптация на недвижимите културни ценности“ да отразяват и да изясняват „оригиналната структура на културната ценност, етапите и видовете намеси в обекта“, както и да включват „предложение за съвременна намеса, изготвено въз основа на предварителните проучвания и в съответствие с режимите за опазване и действащите нормативни актове“. Необходимо е да се посочи също така и наличието на обучения и наръчници, например „Ръководство за оценки на въздействието върху наследството за забележителни места, представляващи световно културно наследство“ на Международния съвет за паметниците на културата и забележителните места от 2011 г.

Най-голямо приближение до оценка на въздействието има при *декларирането и предоставянето на статут* на недвижими културни ценности и по-конкретно при изработването на заключителната оценка, чрез която трябва да се установи „културната и научна стойност и обществената значимост на обекта, неговата автентичност, степен на съхраненост и взаимодействие със средата и обществото“ съгласно чл. 61, ал. 2 от ЗКН. Когато се установи, че обектите имат качества на недвижими културни ценности, директорът на НИИКН прави предложение до министъра на културата за тяхната класификация, категоризация и режими за опазване, както и за предоставянето на статут на недвижими културни ценности (чл. 64, ал. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 92 от 2009 г., в сила от 20 ноември 2009 г., изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Това обаче е само част от опазването на недвижимото културно наследство, което не приключва с декларирането и предоставянето на статут, доколкото е предвидена и *териториалноустройствена защита* на недвижимото културно наследство в чл. 78 от ЗКН, която включва режими за опазване, устройствени планове на защитени територии за опазване на недвижимото културно наследство, планове за опазване и управление на недвижими културни ценности, проектиране, съгласуване и одобряване на устройствени планове и на проектни документи в защитените територии за опазване на недвижимото културно наследство и контрол по тяхното прилагане, изпълнение и финансиране, както и извършване на дейности в недвижимите културни ценности и в охранителните им зони за целите на тяхното опазване и експониране. За част от тези дейности експертното знание се формира само в практиката или в условията на неформално образование на специалисти в съответната област, което е информация за размисъл относно релевантността на използваните обучителни форми.

2.1.2.2. Дейности в областта на движимото културно наследство

За разлика от адаптацията на недвижими културни ценности издирването на движими културни ценности се радва на значим интерес като осъществявана дейност в институциите на паметта от страна на 27 от 77 отговорили респонденти, заставайки почти непосредствено след опазването (35) и съхраняването (32). Необходимо е да се отчита обаче, че опазването е „системен процес“ и основна дейност, която включва и издирването на културни ценности. Историческата дълбочина на тази дейност е засвидетелствана със Закона за издирване старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия, обн., ДВ., бр. 13 от 17 януари 1890 г., което недвусмислено показва нейното значение не само за опазването, но и за социализацията и управлението на културното наследство.

Издирването на движимите културни ценности според чл. 92, ал. 1 от ЗКН „обхваща получаване и документиране на информация от различни източници, включително и теренни проучвания“, като по този начин се поставят началото и основата за формиране на културно наследство, когато тази дейност е последвана и от *идентификация*. Това е „научно-изследователска дейност, чрез която се определя дали една вещь съответства на критериите за културна ценност“ (чл. 96, ал. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 1 от 2019 г.), както и нейната класификация и категоризация по реда на Закона за културното наследство. Прави впечатление, че много често в практиката не се разграничава искането за регистрация, свързано с подаване на документи с информация за културните ценности, от тяхното предоставяне и физическа достъпност с оглед на идентифицирането, категоризирането и регистрирането им, включително и за изработването на паспорт на тези от тях, които са културни ценности с категория „национално богатство“. Този процес от взаимносвързани дейности обаче не е прецизно регламентиран в Закона за културното наследство и дори няма изрично посочен срок за неговото приключване, като не са категорично разграничени искането за регистрация и описването на документите с информация за културните ценности от тяхното предоставяне и физическа достъпност с оглед на осъществяването на дейностите по идентифициране, категоризиране и регистриране⁷.

⁷ Интересна информация за размисъл предлага случаят с колекцията на Васил Божков, която е „входирана“ чрез искане за регистрация и подаването на документи. Този процес обаче предполага предоставянето или поне осигуряването на физически достъп до културните ценности с оглед на тяхното идентифициране, категоризиране и регистриране, както и изработването на паспорт на културните ценности с категория „национално богатство“ и съответно заплащане на дължимите такси. Такива обаче не са платени, както и не е предоставен и/или не е осигурен физически достъп до културните ценности. В конкретния случай най-вероятно се използва „входирането“ на процеса, който продължава повече от 10 години поради

Осъзната е необходимостта това да се прави от квалифицирани специалисти, за което в Министерство на културата се създава и поддържа Регистър на лицата, които притежават образователно-квалификационна степен „магистър“ и най-малко 5 години стаж в съответната професионална област (чл. 96, ал. 4 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Разработен е и Класификатор на основните музейни длъжности и изискванията за тяхното заемане⁸, който включва ръководни, аналитични, научни, приложни, административни и други длъжности, съобразени със съответния код от Националната класификация на професиите и длъжностите, но при относително изравнено заплащане на техния труд. Освен посочените регистър и класификатор трябва да се води и Регистър на движимите културни ценности със статут на национално богатство, които могат да са държавна или общинска собственост, колекция или собственост на физически или юридически лица съгласно чл. 102, ал. 1 и 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г. По този начин се осъществява и дейността *регистрация* като част от процеса на опазване на движимото културно наследство. Значението на коментираните регистри е потвърдено и от респондентите на изследването от 2019 г., но засега предстоят тяхното цялостно изработване и попълване с актуални данни.

Изработването на паспорт на културните ценности с категория „национално богатство“ включва следните минимални идентификационни данни:

отсъствието на краен срок в Закона за културното наследство за неговото приключване, за придаване на законосъобразност и претендиране на легалност на колекцията, като същевременно се използва това висящо положение на неприключен процес при избягването на окончателно решение по отношение на произхода на предметите и тяхното придобиване, което сега ще се разследва поради изпадането в немилост на колекционера. Повече по темата в Паунова, П. Кои отвори законовите вратички за антиките на Божков. – В: Дневник [онлайн]. 10 февруари 2020 [прегледан на 10 февруари 2020] https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/02/10/4027652_koi_otvori_zakonovite_vraticcki_za_antikite_na_bojkov/, както и Димитрова, Д. Бони Петрунова и загадката с 2700 антики на Васил Божков. – В: Площад Славейков [онлайн]. 4 февруари 2020 [прегледан на 10 февруари 2020] <https://www.ploshadslaveikov.com/boni-petrunova-i-zagadkata-s-legitimnostta-na-2700-antiki-na-vasil-bozhkov/>.

⁸ Повече информация за Класификатора на основните музейни длъжности и изискванията за тяхното заемане би могла да бъде открита на следния адрес: <http://mc.government.bg/page.php?p=58&s=429&sp=67&t=69&z=0>.

Паспорт на културната ценност национално богатство

(чл. 103, т. 1-6 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.)

1. снимка или друго изображение;
2. информация за вид, размери и тегло, материал и техника на изработка, особени белези;
3. наименование и автор, ако са известни;
4. дата и място на намиране;
5. кратко описание;
6. предписания за опазване (изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Документирането е относително пестеливо представено в чл. 188, ал. 1 от ЗКН като хоризонтална дейност, която пресича дейностите по опазване и представяне на културни ценности.

2.1.2.3. Дейности в областта на археологическото наследство

Археологическото наследство, подобно на материалното културно наследство, от което е част, е привилегирован вид наследство. То е правно уредено в глава 7 ЗКН, като смисленият аргумент за проявения законодателен интерес и внимание е неговата максимална отдалеченост от настоящето, което много често го прави и обект на иманярски посегателства като съвкупност от носители на памет, отвъд тяхната относително лесна физическа разрушимост поради вече коментираното обстоятелство. Именно затова в чл. 2а, ал. 1 от ЗКН (нов – ДВ, бр. 54 от 2011 г.) „археологическите обекти по смисъла на чл. 146, ал. 1, произхождащи от територията и акваторията на Република България“, са правно защитени като публична сгържавна собственост.

Археологически обекти са всички подвижни и недвижими материални следи от човешка дейност от минали епохи, намиращи се или открити в земните пластове, на тяхната повърхност, на сушата и под вода, за които основни източници на информация са теренните проучвания (чл. 146, ал. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Погледнато обаче от позиция на приетите принципи на политиките и управлението в областта на културното наследство, трябва да се констатира, че този повишен законодателен интерес към археологическото наследство е в противоречие с принципа на равнопоставеност (чл. 3, ал. 1, т. 1 от ЗКН). Иначе казано, няма друг вид наследство с „научна или културна стойност“ (чл. 2, ал. 1 от ЗКН), което да има самостоятелна глава в Закона за културното наследство.

Поради включването в Закона за културното наследство на голяма част от законодателните решения по предишния Закон за паметници на културата и музеите (обн., ДВ, бр. 29 от 11 април 1969 г.) и свързаните с него пог-

законови нормативни актове заедно с техните основни проблеми, част от които е в областта на археологическото културно наследство, имаме достатъчно изчерпателна правна уредба на дейностите по издирване и изучаване на археологическите обекти спрямо само маркираните останали дейности. Коментираната диспропорция би могла да бъде представена с чл. 147 и следващите 20 разпоредби от ЗКН.

„Археологическите обекти се издирват и изучават като културни ценности чрез теренни проучвания“ (чл. 147, ал. 1 от ЗКН). Те се осъществяват в „земните пластове, на тяхната повърхност, на сушата и под вода“ (чл. 147, ал. 2 от ЗКН) и се „извършват чрез деструктивни и недеструктивни методи“ (чл. 147, ал. 3 от ЗКН). *Издирването на археологически обекти* е „деструктивен метод и начален етап от археологическото проучване, чрез който се разпознават археологическите ценности“ (чл. 147, ал. 4, т. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.), което би могло да бъде последвано от археологически разкопки като „деструктивен метод на теренно археологическо проучване, чрез който се изясняват основните характеристики на археологическите обекти – хронология, вид и граници“ (чл. 147, ал. 4, т. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.), разграничени от археологическото наблюдение, при което се установява „наличието на археологически структури на дадено място“ (чл. 147, ал. 4, т. 3 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Представените детайлно разписани разпоредби за дейностите по издирване и изучаване на археологически обекти, част от които е заимствана от подзаконовни нормативни актове по предишния Закон за паметници на културата и музеите, не са последвани със същата прецизност и подробност в останалите дейности по опазване, както и в тези по социализация и управление на културното наследство.

Тази констатация се потвърждава и от изискването на разрешение за извършването на теренно археологическо проучване, както и от условията към лицата, които осъществяват коментираната дейност. Те трябва да притежават „образователно-квалификационна степен „магистър“ по специалност „археология“ или „магистър“ по специалност „археометрия“, след придобита бакалавърска степен по „археология“ (чл. 150, ал. 1, т. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 16 от 2016 г.) или да притежават „научна степен по археология или да заемат академична длъжност по специалност „археология“ (чл. 150, ал. 1, т. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 16 от 2016 г.), както и да имат „най-малко две години професионален опит като заместник-ръководител на теренно археологическо проучване“ (чл. 150, ал. 1, т. 3 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 16 от 2016 г.). Само за сравнение ще посоча, че нито по Закона за закрила и развитие на културата като общ и устройствен правнонормативен акт в тази област, нито по Закона за културното наследство се изисква образователно-квалификационна степен

„магистър“ и професионален опит (например) в областта на управлението при заемането на длъжността „директор“ в музеите на Република България, а само магистърска степен и опит в „съответното професионално направление“ (чл. 28, ал. 5, т. 1 и 2 от ЗКН), като за заемането на длъжността „директор“ на държавни и регионални музеи са необходими 5 години професионален опит в съответното професионално направление, както и 3 години за директор на общински музей.

2.1.3. Консервация и реставрация

Консервацията и реставрацията са типични хоризонтални дейности, които пресичат различни видове наследство и са правно уредени в глава 8 и по-конкретно в чл. 163 от ЗКН.

Консервация и реставрация, както и адаптацията на културни ценности е системен процес от дейности, които целят предотвратяване на разрушаването, стабилизация на състоянието им, както и улесняване на тяхното възприемане и оценка при максимално запазване на автентичността им (чл. 163 от ЗКН, доп., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Тези дейности са припознати като важни за опазването и социализацията на културното наследство от 44,9% от респондентите, които смятат, че е необходимо допълнително професионално обучение за специалистите по консервация и реставрация. Поради вече коментираната значимост дейностите по консервация и реставрация на културни ценности се осъществяват от лица, които притежават образователно-квалификационна степен „магистър“ по съответната специалност и имат 3 (със специализация) или 5 години професионален опит по консервация и реставрация в областта на недвижимото културно наследство, когато е завършена само специалност „Архитектура“, без специализация по вече посочените дейности, както и „друга специалност със специализация в съответната област на консервация и реставрация“ (чл. 164, ал. 2, т. 1-3 от ЗКН, доп., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Всички останали могат да работят „под непосредственото ръководство на лица, вписани в регистъра по чл. 165“ (чл. 164, ал. 1 от ЗКН, доп., ДВ, бр. 54 от 2011 г.), като ангажимент на Министерство на културата е да „създава и поддържа публичен регистър на лицата, които имат право да извършват дейности по консервация и реставрация в съответната област“ (чл. 165, ал. 1 от ЗКН).

Проблемът е в това, че обучението на магистри по консервация и реставрация се извършва основно в Националната художествена академия (НХА), като притежаваните от тях знания и умения са преди всичко в областта на художественото наследство, при това по отношение на неговите „изящни“

форми, оставяйки на практика без специалисти културните ценности от метал, керамика, стъкло, гърбо или хартия, ако изключим специализацията по консервация и реставрация към специалност „Архитектура“ в областта на недвижимото културно наследство. Това актуално състояние не би могло да се поправи от чл. 166, ал. 1 от ЗКН, който позволява в музеите, висшите училища, научните и културните организации „да се извършват дейности по консервация и реставрация на движими културни ценности само под ръководството на лице, вписано в регистъра по чл. 165“ от Закона за културното наследство.

Необходимо е също така да се посочи, че се акцентира преди всичко на формалните изисквания, на които трябва да отговарят лицата, които упражняват коментираните дейности, като не са включени в правна уредба основните принципи на консервацията и реставрацията, с които трябва да се съобразяват в своята практика. Тяхното представяне е в Международната харта за консервация и реставрация на паметниците и забележителните места, известна и като Венецианската харта заради нейното приемане на Втория международен конгрес на архитектите и специалистите в областта на паметниците на културата, проведен във Венеция от 25 до 31 май 1964 г. Така например в чл. 9 от този документ изрично е посочено принципното положение, което ни се налага да преоткриваме своевременно, че „реставрацията е дейност, която трябва да се предприема в изключителни случаи. Тя има за цел да запази и разкрие естетическите и историческите стойности на паметника и се основава на респекта към оригиналния материал и към автентичните документи. Тя свършва там, където започва хипотезата: всяка допълнителна, възстановителна работа, считана за необходима по естетически или технически причини, се определя от архитектурната композиция на паметника и трябва да носи белега на съвременността. Реставрацията винаги трябва да бъде предшествана и придружена от археологическо и историческо проучване на паметника“ (Международноправна защита на културното наследство, 2008, с. 234–235).

2.2. СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Социализацията е процес на усвояване на ценности, норми и модели на поведение, които определят в зависимост от степенята на идентифициране с тях статуса и позицията на индивида в обществото. Това позволява на индивидите и общностите активно да участват в обществените процеси и отношения, както и да предават своя социален опит от поколение на поколение чрез образование, обучение и възпитание. Необходимо е обаче да се разграничи социализацията от *процеса на валоризация* при който имаме: (1) придаване на

ценност (оценностяване) на носената в културната ценност памет⁹, която впоследствие би могла да има и обществена значимост като резултат от нейното усвояване (социализация), разграничено и от (2) остойносттаването като последваща дейност и втори семантичен пласт на валоризацията, при който се прави преценка на пазарната стойност на културната ценност, която е носител на памет, с оглед на непрекъснато променящата се пазарна конюнктура (Кабакوف, 2015, с. 134–135). Коментираните значения обикновено се използват като синоними при превода на английското *value*, поставяйки знак за равенство между „ценност“ и „стойност“, но тези категории могат да бъдат разглеждани и като различни и взаимно определящи се дейности в процеса на валоризация (Кабакوف, 2017, с. 27).

Социализацията като основна дейност няма легална дефиниция и конкретна употреба, макар че в първоначалния вариант на Закона за културното наследство от 2009 г. бе прикрепена в чл. 8, ал. 1 като последна дейност от съвкупността от дейности, чрез които се осъществява опазването на културното наследство. На практика тази основна дейност включва съвкупността от дейности по осигуряването на достъп (чл. 3, ал. 1, т. 1 от ЗКН), възпроизвеждането, разпространението и представянето на културни ценности (глави 9 и 10 от ЗКН и съответно чл. 172–180 от ЗКН), както и търговската дейност, рекламата и дори брандирането с носители на памет, чрез които се изгражда разпознаваемият образ/марка на конкретно населено място.

2.2.1. Достъп до културно наследство

Осигуряването на достъп до културното наследство е предпоставка и „вход“ към социализацията на културните ценности, носители на памет. Осъществяването на тази основна дейност предполага различни видове достъп, от които в Закона за културното наследство са представени само (1) физическият и интелектуалният достъп. Освен тях биха могли да се посочат (2) платеният и безплатният (субсидиран) достъп, (3) ограниченият и неограниченият достъп, (4) активният и пасивният достъп, (5) фактическият и законовият (правно гарантиран) достъп. Особено внимание изисква общественият достъп, който в повечето случаи е комбинация от неограничен и без-

⁹ Повторението на термина „ценност“ като качество и отличителна характеристика и същевременно като наименование на предметите или формите на изразяване, които са носители на памет, е показателно за значението на ценността в областта на културното наследство. То изисква разграничаване на процеса по разкриване и разбиране на действителния смисъл на носената памет (представяне и оценностяване) и нейното значение за обществото (социализация) от предоставянето на правен статут на предмети или форми на изразяване при наличието на качества и признаци на културна ценност.

платен за крайния потребител достъп с претенция и за равно третиране на всяко лице при неговото гарантиране от държавата, общините и частните лица. Значението на обществения достъп е добре осъзнато от изследователите и политиците в Европа, които в доклада *The New Renaissance* посочват, че „когато става дума за нашето общо културно наследство, не съществува по-голямо предизвикателство, няма по-належащ въпрос от това да се осигури достъпът на настоящите и идните поколения до това наследство: достъп за възможно най-голям брой хора – както за европейците, така и за хората извън Европа, и достъп също така до едно от най-богатите културни наследства в света, до едно универсално обществено благо“ (*The New Renaissance*, 2011, с. 12).

Това на практика предполага овластяване на гражданите чрез субективни права (*rights*), част от които са културните права и по-конкретно правото на (достъп до) културно наследство. В действащото законодателство на Република България е дефинирано и правото на равен достъп до културното наследство, който трябва да се гарантира на всяко лице от държавата, общините и частните лица (чл. 3, ал. 3 от ЗКН).

Правото на достъп до културното наследство е възможност да се ползват културните ценности, като се осигури физически или интелектуален достъп до тях, без да се увреждат или подлагат на риск (чл. 3, ал. 2 от ЗКН).

По този начин се следва и дори развива разпоредбата на чл. 4а от Рамковата конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото, в която се посочва, че „всеки, сам или колективно, има правото да се ползва от културното наследство и да допринесе за неговото обогатяване“ (Международноправна защита на културното наследство, 2008, с. 67). Правото на достъп до културното наследство в Закона за културното наследство обаче е представено само с легална дефиниция, която не е осигурена с механизъм за правна защита в действащото законодателство на Република България и по тази причина не би могло да овласти гражданите или поне заинтересованата част от тях за участие в опазването, социализацията и управлението на културното наследство.

2.2.2. Възпроизводство, разпространение и представяне на културни ценности

Възпроизводството и разпространението на културни ценности са дейности, които са правно уредени в глава 9 от ЗКН и по-конкретно в чл. 172–179 от ЗКН. Те трябва да осигурят достъпност до културните ценности в обем и форми, при които би могло да се гарантира (относително) равен достъп

не само на гражданите на Република България, но и на „всеки“ (чл. 54, ал. 1 от КРБ), който законно пребивава на нейната територия. По тази причина „културните ценности могат да бъдат възпроизведени в копия, реплики и предмети с търговско предназначение“, като това трябва да се извършва при условия, които гарантират тяхното физическо запазване и защита от посегателства (чл. 172, ал. 1 и 2 от ЗКН).

Копието е новосъздадена вещь, която възпроизвежда максимално точно визуалните и размерни характеристики на културната ценност (чл. 173, ал. 1 от ЗКН).

Необходимо е да се посочи, че копията задължително се маркират със знак и се „изработват само за музейни цели“ (чл. 174, ал. 1 от ЗКН). Максимално точното възпроизвеждане на визуалните и размерните характеристики на културната ценност обаче би могло да се използва и за превръщането на копието във фалшификат, който се представя не като новосъздадена вещь, а като оригинал. В отговор на този риск в Закона за културното наследство са предвидени ограничения в броя на изработваните копия, които се изработват само с разрешение на министъра на културата, когато са копия и реплики на културни ценности със световно и национално значение или национално богатство (чл. 177, ал. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 1 от 2019 г.).

Репликата е новосъздадена вещь, която възпроизвежда визуално характеристиките на културната ценност, но задължително се различава от нея по размер най-малко с една десета (чл. 175, ал. 1 от ЗКН).

Когато възпроизводството и разпространението на културни ценности са за представителни и образователни цели, се изработва реплика, която също е маркирана и със знак (чл. 175, ал. 2 от ЗКН), освен че се различава по размер най-малко с една десета от оригинала. Основната цел е да се ограничи репликата чрез различен размер от съответната културна ценност, за да се предотвратят опитите новосъздадените предмети за представителни и образователни цели да се представят за оригинали.

Ако причините за това са свързани с пазарната конюнктура и реализирането на печалба, законодателят ни насочва към предметите с търговско предназначение, които са известни също така и като сувенири.

Предмет с търговско предназначение е този, който се отличава от културната ценност по размер не по-малко от една десета и детайли, които могат да съдържат и нови елементи (чл. 176, ал. 1 от ЗКН).

Специално внимание изисква чл. 179, ал. 2 от ЗКН. Той предлага (макар и пестелива) правна уредба на *рекламата и брендирането* като дейности, които използват културни ценности, които са носители на памет, за оразличаване

и по-добра разпознаваемост на конкретни стоки в условията на пазарна икономика. Става въпрос за „създаването, разпространението и използването на изображение на културна ценност или на елементи от нея във фотографско, компютърно, видео- и друго изображение с търговска цел, включително използването на изображението или на части от него при производство на стоки, етикети и дизайнерски решения или за реклама“ (чл. 179, ал. 2 от ЗКН), които се извършват след сключване на договор със собственика на културната ценност или с директора на съответния музей. Прави впечатление, че 43,6%, или 34 от отговорилите респонденти, посочват необходимостта от допълнително професионално обучение в областта на рекламата и брандирането, което е своеобразна оценка за значението на тези дейности не само за социализацията на културното наследство, но и за разпознаваемостта и обществената полезност на тяхната организация.

Представянето на културните ценности е дейност по разкриване и популяризиране на културната и научната им стойност пред обществото (чл. 180, ал. 1 от ЗКН).

В своята цялост коментираните дейности, макар и в различна степен, подпомагат *представянето на културни ценности*, като трябва да се има предвид, че тази дейност е с широк обхват и процесуален характер, които изискват постоянно „общуване с наследството“ (Ненов, 2016). Поради тези свои „особености“ дейността по представяне на културни ценности се интегрира добре в обществото и способства неговото развитие. В това отношение трябва да се посочи, че „битката“ за идентичност в условия на глобализация и културно многообразие е наистина безмилостна и много често образите, които припознават местните общности, за да бъдат разпознаваеми, са основани или провокирани от културни ценности в областта на културното наследство. Рекламата и брандирането са дейностите, които предлагат различаване и по-добра разпознаваемост чрез конкретни стоки с търговско предназначение. Те биха могли да осигурят както икономическа стойност, така и символен капитал на общности и общества в търсене на местна, регионална и/или национална идентичност.

2.2.3. Търговска дейност с културни ценности

Независимо че към момента в България не биха могли да се коментират много *правни сделки с културни ценности*, търговската дейност с тях е посочена от 23,1% (18) от респондентите като дейност, за която е необходимо допълнително професионално обучение, въпреки че тази дейност не е осъществявана в неговата организация, ако се доверим на отговорите на съответния въпрос в проведеното през 2019 г. изследване. Условието да се извършват въз-

мездни прехвърлителни сделки с движими културни ценности е те да бъдат идентифицирани и регистрирани съгласно чл. 113, ал. 1 от ЗКН, като тези от тях, които са с категорията „национално богатство“, се извършват след писмено уведомяване на министъра на културата. Смесът на тази разпоредба е, че „държавата има право да ги придобие като първи купувач чрез министъра на културата при същите условия“ (чл. 113, ал. 2 от ЗКН) в 7-дневен срок, след който коментиранияте културни ценности стават „свободни“ за правни сделки с други заинтересовани лица. Значимостта на правните сделки с културни ценности е потвърдена от разпоредбата на чл. 116, ал. 1 от ЗКН, която изисква Министерството на културата да създаде и води регистър на лицата, извършващи търговска дейност, както и от следния текст:

Националните, регионалните, общинските музеи и музеите със смесено участие могат да извършват правни сделки с културни ценности *само* от обменния си фонд след разрешение на министъра на културата или от ръководителя на ведомството, към което са създадени, съответно от кмета на общината (чл. 114, ал. 2 от ЗКН).

Това ограничение е отпаднало за частните музеи, които „могат да извършват правни сделки с културни ценности от основния и обменния си фонд по реда на чл. 113, ал. 2“ (чл. 114, ал. 3 от ЗКН), въпреки че се запазва изискването приходите по ал. 2 и 3 да остават в бюджета на съответния музей и да се разходват „само за придобиване, консервация и реставрация на културни ценности“ (чл. 114, ал. 3 от ЗКН). Тази разпоредба препраща към чл. 2, ал. 2 от ЗКН, в който изрично се посочва, че „културните ценности са обществено достояние и се ползват със закрила от държавни и общински органи в интерес на гражданите на Република България“. Това е добър финал, който показва значението на социализацията на културното наследство за общественото развитие, включително и когато става въпрос за частноправни сделки. Извън него (засега) остава дигитализацията на културното наследство като „процес на създаване на метаданни и дигитално съдържание за културна ценност съобразно утвърдени стандарти и формати, с подходящи електронни устройства, с цел тяхната обработка, съхранение и разпространение“ (пар. 4, т. 21 от ЗКН, нова - ДВ, бр. 89 от 2018 г.). Остават също така недостатъчно разработени в правната инфраструктура професионалното образование и обучение в областта на социализацията на културното наследство, както и проблемите, свързани с неговата валоризация, които присъстват само като изисквания за образователно-квалификационна степен и професионален опит. Идентифицирането на дефицити в областта на културното наследство обаче е част от работата на изследователския екип и първа стъпка от процеса по изработване на управленски решения.

2.3. УПРАВЛЕНИЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Управлението е най-малко разработената основна дейност в Закона за културното наследство. Тази констатация е потвърдена и от факта, че само 16,7% (13) от респондентите считат, че е необходимо допълнително професионално обучение за нея, спрямо 23,1% (18) от тях, които искат да бъдат обучени да извършват правни сделки с културни ценности. Работата по изработване на стратегически документи през последните години и проектното финансиране в България очевидно са оставили трайни „следи“ в предпочитанията на респондентите, като 38,5% (30) от тях искат допълнителна професионална подготовка в областта на стратегическото планиране и финансирането. Това обаче не променя общата нагласа, предимно в публичната администрация, че дейностите в областта на културното наследство имат постоянен и непрекъснат характер, който не зависи от приоритети и стратегически цели. В това отношение трябва да се посочи, че дейностите по стратегическо планиране и финансиране, за които се иска допълнителна професионална подготовка, значително надхвърлят „рейтинга“ на управлението като основна дейност, независимо че са част от него, оставяйки го в непривлекателната позиция на подценена и неразбрана дейност. Това актуално състояние обяснява и част от проблемите в областта на културното наследство, включително и нестеливата правна уредба на управлението като основна дейност, по отношение на която трябва също да се осъществяват професионално образование и обучение.

Държавната политика в областта на културното наследство се ръководи и осъществява от Министерския съвет (чл. 12, ал. 1 от ЗКН).

Тази кратка разпоредба е илюстрация на вече написаното и е във връзка с чл. 14, т. 16, чл. 15, ал. 3, чл. 19, т. 5, 6 и 7, чл. 22, т. 2 и 4, чл. 28, ал. 4, чл. 32, 35, 37, ал. 1, чл. 68, ал. 1, чл. 116 и 120 (търговска дейност с културни ценности), чл. 147-150 (теренните проучвания на археологически ценности), чл. 164-165 (консервация и реставрация), чл. 188-191 (документирание) и чл. 192-195 (контрол) от Закона за културното наследство.

Стратегическите цели за управление и опазване на културното наследство се включват в стратегията по чл. 2а от Закона за закрила и развитие на културата след широко обществено обсъждане с участието на заинтересовани научни и културни организации, юридически лица с нестопанска цел и регистрирани вероизповедания (чл. 12, ал. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

В тази част, която следва вече цитираната разпоредба, се прави опит да се отсрочи за неопределено време изработването на стратегически цели

за управление и опазване на културното наследство, поне докато не бъде изработена Национална стратегия за развитие на културата съгласно чл. 2а от Закона за закрила и развитие на културата. Отчита се обаче променената външна среда, която изисква „обществено обсъждане с участието на заинтересовани научни и културни организации, юридически лица с нестопанска цел и регистрирани вероизповедания“ (чл. 12, ал. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Посоченото „обществено обсъждане“ с участието на заинтересовани страни обаче чувствително се разминава със съвременните тенденции в управлението на културата и в частност на културното наследство, чиито акценти се изместват от обсъждане и контрол към участие, от опазване на културното наследство от посегателства от страна на недобросъвестни лица в обществото към включване на заинтересовани страни (*stakeholders*) и „общности с наследство“ в неговото опазване, социализиране и управление, каквито са различните професионални общности на археолози, архитекти, консерватори и реставратори, специалисти в областта на правото, икономиката, маркетинга на културата и туризма, както и местни общности, органи на държавна и общинска власт, физически и юридически лица, от защита на културни права, включително на правото на достъп до културно наследство (чл. 3, ал. 2 от ЗКН) към основано на участие управление на културата (*participatory governance*)¹⁰.

Освен коментираните дейности *контролът* е управленската дейност, която също има правна уредба в Закона за културното наследство. Тази дейност има характеристиките на хоризонтална и пресичаща всички останали дейности, която трябва да отстранява отклоненията на различни организации и лица от предписаното поведение в различни правни норми. По тази причина контрола на дейности в областта на културното наследство изисква специално внимание. С разпоредбата на чл. 15 от ЗКН се създава Инспекторат за опазване на културното наследство и се регламентират неговите правомощия и обхват на действие, които ще бъдат анализирани в частта на органите и организациите на културното наследство.

¹⁰ Повече по темата в Кабаков, И. Основано на участие управление на културата: management и/или governance. – В: Какъде сме тръгнали? Юбилеен сборник в чест на проф. д-н Тодор Танев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 105–114, както и в Кабаков, И. Институциите на културното наследство и основаното на участие управление. – В: Библиотека, 2018, бр. 3, с. 98–104.

3. ПРОФЕСИИ И ДЪЛЖНОСТИ, СВЪРЗАНИ С КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Независимо че професиите и длъжностите, свързани с културното наследство¹¹, са представени в самостоятелна статия, необходимо е в този текст да се установи степенята на съотнесимост на използваните понятия в правната инфраструктура (законите и подзаконовите нормативни актове) с всички останали документи, които са свързани с професионалното образование и обучение. В това отношение трябва да се посочи, че опазването, социализацията и управлението на културното наследство изискват различни по характер и насоченост специалисти, които осъществяват конкретна *професия*, мислена като „вид трудова дейност, за която се организира професионално образование и професионално обучение“ (пар. 1, т. 2 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.). Акцентът в цитирания текст разбираемо е поставен върху професионалното образование и професионалното обучение като предпоставка за осъществяването на конкретна професия или на обособени части от нея, представени като специалности в рамките на съответния „вид трудова дейност“. Освен определението от пар. 1, т. 2 от ДР на ЗПОО професията е дефинирана в Националната класификация на професиите и длъжностите и като „свкупност от длъжности, чиито основни функции и задачи се характеризират с висока степен на сходство“¹². *Специалността* вече не е само „самостоятелно обособена трудова дейност в рамките на дадена професия“, както е в ДР на ЗПОО, а преди всичко „свкупност от знания и умения за конкретен вид трудова дейност, включена в една професия и придобивана в резултат на формално професионално образование или обучение“. От 1999 до 2011 г. са настъпили промени и в понятието „професионална квалификация“, като „свкупността от професионални компетенции и необходимите за тяхното формиране общообразователни знания и умения“ постепенно започва да се превръща в „мярка за степенята на владеене на знания, умения и професионал-

¹¹ Използваният израз „професиите и длъжностите, свързани с културното наследство“ предлага по-широк обхват и перспектива от „професии и длъжности в областта на културното наследство“. Типичен пример в това отношение е „екскурзоводът“ като „лице, вписано в Националния туристически регистър за упражняване на професията „екскурзовод“, което при реализиране на програмата на туристи ги запознава с природно-географските особености, обществено-икономическото развитие и културното наследство на страната“ (пар. 1, т. 73 от Закона за туризма, обн., ДВ, бр. 30, 26 май 2013), но не е част от областта на културата и в частност на културното наследство, а професия от областта на туризма, вписана в Националния туристически регистър.

¹² Повече информация би могла да бъде открита в Националната класификация на професиите и длъжностите. София, Труд и право, 2011.

но значими качества, придобити чрез обучение или трудов опит (Национална класификация на професиите и длъжностите, 2011, с. 17). Прави впечатление изместването от повече или по-малко абстрактно дефинирана „свкупност“ към „мярка за степента на владеене на знания, умения и професионално значими качества“, от описателно представяне към оперативна измеримост, както и от „формално професионално образование или обучение“ към „знания, умения и професионално значими качества, придобити чрез обучение или трудов опит“ в конкретна практика, за да се стигне до валидиране на знания, умения и компетентности, постигнати чрез неформално обучение и информално учене.

Направените изводи са валидни и за професиите, свързани с културното наследство, но сред тях не могат да бъдат открити: (1) *регулирани професии*, чиято практика изисква придобиването на определена правоспособност и специфична професионална квалификация, (2) *защитени специалности от професии*, или (3) *специалности от професии, по които е налице очакван недостиг от специалности*. Добре е обаче да се познават техните особености, за да се прецени съответствието им на определени професии, свързани с културното наследство.

„Регулирана професия“ е професионална дейност или свкупност от професионални дейности, включена в Списъка на регулираните професии в Република България, която е от обществена значимост и/или е от съществено значение за живота и здравето на хората и достъпът до която е подчинен на закони, подзаконови или административни разпоредби относно:

- а) притежаването на специфична професионална квалификация, или
- б) правоспособност, или
- в) членство в професионална организация, работеща за поддържане на високо равнище в съответната професионална област, за осъществяването на което е получила специфично признаване от държавата.

(пар. 1, т. 1 от Допълнителните разпоредби на Закон за признаване на професионални квалификации, обн., ДВ, бр. 13 от 8 февруари 2008 г., в сила от 8 февруари 2008 г.)

Интересна информация за размисъл предлага в това отношение *независимият оценител* като „лице, което въз основа на регистрацията в регистъра на независимите оценители има право да изготвя и подписва доклад за оценка на обекти, подлежащи на оценяване, като прилага необходимите стандарти“ за саморегулираща се професия съгласно чл. 5 във връзка с чл. 6, т. 2 (в частта недвижими културни ценности) и чл. 7 (придобиване на правоспособност след успешно полагане на изпит пред Камарата на независимите оценители) от Закона за независимите оценители (обн., ДВ, бр. 98 от 14 ноември 2008 г.). Мислимо ли е обаче коментираната дейност с оглед на „обществената ѝ значимост“ и „същественото ѝ значение за живота на хората“ да се превърне в регулирана професия, което най-вероятно ще засегне независимостта на оценителите? Нещо повече, необходими ли са за подготовката на такива специалисти „регулирано образование и обучение“ по смисъла на пар. 1, т. 7 от

Допълнителните разпоредби на Закона за признаване на професионални квалификации (обн., ДВ, бр. 13 от 8 февруари 2008 г., в сила от 8 февруари 2008 г.).

„Защитена специалност от професия“ е специалност, която е уникална по своето съдържание, за обучението по която има заявена необходимост от министерства и работодателски организации, но липсва заявен интерес от ученици за обучение или заявеният интерес е нисък, но на национално и/или областно ниво съществува необходимост от подготвени квалифицирани специалисти по тази специалност (пар. 1а, т. 10 (изм., ДВ, бр. 59 от 2016 г., в сила от 1 август 2016 г., изм., ДВ, бр. 92 от 2018 г.) от Допълнителните разпоредби на ЗПОО).

Почти няма професия в областта на културното наследство, която да не би могла да претендира, макар и с различни аргументи, за „защитена специалност от професия“, като действителният проблем не е „потребността на министерства и работодателски организации“ от подготвени квалифицирани специалисти по съответната специалност, а отсъствието на „заявен интерес от ученици за обучение“. Това става сериозен проблем с появата и конкуренцията на „нови професии“, „професии на бъдещето“ или „професии за всеки“, представени в няколко поредни пътеводителя „Моята кариера“ на в. „Капитал“ през 2019 г. Професионалната подготовка в областта на културното наследство изисква продължително обучение, но формираните знания и умения много трудно биха могли да се конкурират с икономическата рентабилност на пазарно ориентиранияте дейности поради особеността, че са насочени към съхраняване на памет. Това налага необходимостта *кариерното развитие в областта на културното наследство* да бъде поставено на професионална основа във всички познати ни значения и конотации на този израз.

„Специалност от професия, по която е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда“ е специалност, която е от значение за икономическото развитие на страната и/или на областта и за която може да се прогнозира бъдещ недостиг на квалифицирани кадри на пазара на труда в сравнение с броя на обучаващите се в системата на професионалното образование и обучение (пар. 1а, т. 11 (нова - ДВ, бр. 92 от 2018 г.) от Допълнителните разпоредби на ЗПОО).

Най-новата разпоредба от 2018 г. се опитва да реагира изпреварващо на вече идентифицираната опасност чрез категорията „специалност от професия, по която е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда“, като „прогнозира бъдещ недостиг на квалифицирани кадри на пазара на труда в сравнение с броя на обучаващите се в системата на професионалното образование и обучение“. В това отношение например специалността „Консервация и реставрация“ предлага „много повече“ – „недостиг на квалифицирани кадри“, но и дефицит от професионалното образование и обучение по консервация и реставрация на културни ценности от метал, керамика, стъкло, дърво или хартия. В областта на културното наследство няма регистрирана „специалност

от професия, по която е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда“ при наличието на достатъчно основания за използването на тази правна форма. Обективният поглед и коректността изискват да се посочи, че пар. 1а, т. 11 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, в които се дефинира тази категория, е от 2018 г. „Защитени специалности“ обаче имаме в училищата по изкуствата като професионални гимназии, които формират професионални знания, умения и компетентности. Това са специалностите „Каменоделство“ и „Иконопис“ в професионално направление „Приложни изкуства и занаяти“, които от 2019 г. са „защитени специалности“ по смисъла на пар. 1а, т. 10 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, съгласно ПМС № 352 от 31 декември 2018 г. за приемане на актуализиран Списък със защитените от държавата специалности от професии за учебната 2019/2020 г. и на актуализиран Списък със специалности от професии, по които е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда, за учебната 2019/2020 г. (обн., ДВ, бр. 3 от 8 януари 2019 г.).

Длъжността е позицията, която заема конкретният специалист в структурата на съответната организация. Длъжността според Националната класификация на професиите и длъжностите „конкретизира вида и съдържанието на трудовата дейност на лицето, изразяваща се в система от функции, задачи и групи изисквания към него, изпълнявани на дадено работно място, които са описани в длъжностната характеристика и са отразени в разписанието на длъжностите“. Определени дейности, които са превърнати в професии с оглед на тяхната обществена значимост, са мислени като предпоставка за заемането на съответната длъжност. Тази практика понякога и особено в областта на културното наследство е „съвместила“ коментираните категории до степен, при която не би могло да се разграничи длъжността от професията. Необходимо е също така да се разграничат професиите и длъжностите, за които професионалната подготовка (би могла да) се осъществява в рамките на професионални гимназии (например училищата по изкуства) от аналитичните специалисти, за които обикновено е необходимо висше образование (в някоя от неговите три степени) с оглед на постигането на професионална компетентност.

4. ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Подготовката в *училищното образование* е обща, профилирана и професионална, като професионалната се „осъществява в средната степен – в първи и във втори гимназиален етап, чрез общообразователната и професионалната подготовка“ (чл. 74, ал. 4 от Закона за предучилищното и училищното образование, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.).

Общообразователната подготовка според чл. 77, ал. 1 от ЗПУО обхваща следните групи ключови компетентности:

1. компетентности в областта на българския език;
2. умения за общуване на чужди езици;
3. математическа компетентност и основни компетентности в областта на природните науки и на технологиите;
4. дигитална компетентност;
5. умения за учене;
6. социални и граждански компетентности;
7. инициативност и предприемчивост;
8. културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество;
9. умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт.

Необходимо е да се има предвид, че *ключовите компетентности*, които трябва основно да се формират в рамките на общообразователната подготовка в училищното образование, са „комплекс от взаимозависими знания, умения и нагласи или отношения, необходими за личностното развитие на индивида през целия живот, за изграждането на активна гражданска позиция и участие в социалния живот, както и за пригодността му за реализация на пазара на труда, определени на национално равнище в съответствие с Европейската референтна рамка за ключовите компетентности за учене през целия живот, приета с Препоръка на Европейския парламент и на Съвета от 18 декември 2006 г.“ (пар. 1, т. 12 от Допълнителните разпоредби на ЗПУО, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.). Те са част от образователния модел, основан на компетентности. Той трябва да замени насочения към еднократно и фактологично предаване на знания модел с оглед на формирането предимно на специфични умения (т.нар. традиционен модел), при които обаче (о)стават проблематични постоянното свързване и трансформиране на знанията в умения на широка основа с оглед на тяхното използване в практиката, както и при осъществяването на различни обществени отношения.

В това отношение трябва да се посочи, че трансформираните в умения знания и тяхното творческо прилагане в различни по характер и предназна-

чение практики „освобождава“ обучаваните от пасивното учене и необходимостта да помнят знания, които не прилагат като умения в своята работа и в осъществяваната от тях професия. Нещо повече, актуализирането на професионалните знания, умения и компетентности става в конкретната практика, доколкото са необходими за постигането на поставените цели и очакваните резултати. Те са основани и същевременно включват различни ключови компетентности, които получават своето развитие в съответната професионална компетентност. Рискът от прилагането на предлагания образователен модел в Република България е свързан с производството на „професионален пролетариат“, както ни предупреждава много отдавна мислитърът на народното просвещение през периода 1903–1907 г. проф. Иван Шишманов (Радева, 2002, с. 173)¹³. Решението е в постигането на приемлив баланс и пропорционалност на часовете за общообразователна подготовка спрямо тези за професионално образование и обучение, като се отчитат особеностите и профилът на различните образователни организации. Формирането на професионални компетентности в часовете за общообразователна подготовка и обратно, развитието на ключови компетентности в часовете за професионално обучение е също решение, което предлага синергия и взаимна полезност на коментираните форми.

Професионалната подготовка съгласно чл. 84, ал. 1 от ЗПУО обхваща „компетентности, необходими за придобиване на професионална квалификация, както и за придобиване на правоспособност за професии, упражняването на които изисква такава, включително за упражняване на регулирани професии“, като е необходимо да се осигури „постигането на държавния образователен стандарт за придобиването на квалификация по професия в двата гимназиални етапа на средната степен на образование (чл. 84, ал. 2 от ЗПУО). Професионалната подготовка „включва обучение по теория и практика на професията“ (чл. 84, ал. 3 от ЗПУО).

Ако обобщим представените законови разпоредби, ще трябва да посочим, че те са насочени към формирането на *професионална компетентност*, мислена като „доказана способност за използване на професионални знания, професионални умения и личностни качества, необходими за упражняване на професия, в съответствие с Националната квалификационна рамка“ (пар. 1а, т. 3 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.). Тя е част от съвкупността

¹³ Повече по темата в Радева, М. Културната политика на българската държава (1885–1908). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002, с. 79–80, 173, както и в Кабаков, И. Дилеми на културата. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015, с. 165–166.

от компетентности, някои от които са и ключови, каквато представлява професионалната квалификация.

Системата на професионалното образование и обучение подготвя гражданите за реализация в икономиката и в другите сфери на обществения живот, като създава условия за придобиване на професионална квалификация и за нейното непрекъснато усъвършенстване (чл. 2 от ЗПОО).

Професионалното образование и обучение в средното образование трябва да осигури квалификация по професия, като включва: (1) начално професионално обучение – „придобиване на първоначална квалификация по професия или по част от професия“, и (2) продължаващо професионално обучение, свързано с „актуализиране, разширяване или надграждане на придобитата квалификация по професия или по част от професия (чл. 5, ал. 2, т. 1 и 2 от ЗПОО, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.). Продължаващото професионално обучение трябва да осигури професионално развитие и на специалистите в областта на културното наследство, както и „непрекъснато усъвършенстване“ (чл. 2 от ЗПОО) на тяхната професионална квалификация. Остава отворен въпросът, за кои дейности е подходящо обучението да се осъществява в рамките на средното образование и за кои е необходимо висше образование в някоя от неговите три образователни степени.

4.1. ПРОГРАМИ ЗА ФОРМАЛНО ОБУЧЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

„Формално обучение“ е организирана форма на учене за придобиване на знания, умения и компетентности, като за резултатите от това обучение се издава държавно признат документ (пар. 1а, т. 9 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.).

„Държавно признат документ“ се издава както в средните училища и професионалните гимназии, така и в университетите и висшите училища, като това е насочено преди всичко към придобиването на учителска правоспособност, независимо от използвания в ЗПУО израз „професионално-квалификационна степен“. В това отношение е показателен чл. 225, ал. 3 и 4 от ЗПУО.

Професионално-квалификационните степени се присъждат от висши училища, които провеждат обучение за придобиване на професионална квалификация „учител“ и имат програмни акредитации за провеждане на обучение за придобиване на образователно-квалификационна степен „магистър“ по специалност от професионално направление съгласно Класификатора на областите на висше образование и професионалните направления и за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по докторска програма, съответстваща на учебен предмет от училищната подготовка.

Професионално-квалификационните степени и условията и редът за придобиването им се определят с сържавния образователен стандарт за статута и професионалното развитие на педагогическите специалисти (чл. 225, ал. 3 и 4 от ЗПУО, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.).

Ако приемем, че това е нормално с оглед на предмета на коментирания закон, предучилищното и училищното образование, остава отворен въпросът, в кой закон би трябвало да е правно уредено професионалното развитие в областта на културното наследство. Законът за професионалното образование и обучение не предлага отговор на този въпрос отвъд общите постановки за формите и организациите, които трябва да осигуряват професионална подготовка. Никъде обаче не могат да се открият дори минимални и общи изисквания към програмите за професионална подготовка, подобни на посочените в чл. 232, ал. 1 от ЗПУО, каквито са изискванията за: (1) анотация на програмата, (2) цели на програмата, (3) форми на обучение, (4) методи на обучение, (5) индикатори за очакваните резултати от обучението, (6) продължителност на обучението и брой часове (7) брой квалификационни кредити, (8) начин на завършване на обучението. В това отношение най-голямо приближение до професионалното развитие в областта на културното наследство демонстрират училищата по изкуствата като професионални гимназии, които обаче формират професионални знания, умения и компетентности предимно в областта на съответното изкуство. Този дефицит в училищното образование предстои да бъде изследван във висшето образование със специален текст, който прави анализ на бакалавърските и магистърските програми в областта на културното наследство на СУ „Св. Климент Охридски“.

Необходимо е да се посочи, че Законът за културното наследство също не предлага отговор на вече поставения въпрос, оставяйки впечатлението, че професионалната подготовка и развитие на специалистите в областта на културното наследство са отговорност преди всичко на т.нар. институции на паметта – музеи, библиотеки и архиви.

4.2. ПРОГРАМИ ЗА НЕФОРМАЛНО ОБУЧЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

„Неформално обучение“ е обучение, което е организирано от институции извън системата на професионалното образование и обучение (пар. 1а, т. 7 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение).

Погледнато от позиция на предучилищното и училищното образование, запазвайки в известна степен дихотомията „общообразователна подготовка – професионалното образование и обучение“, неформалното обучение би могло да бъде представено по следния начин:

„Неформално обучение“ е обучение, което се извършва като организирана дейност извън системата на предучилищното и училищното образование, но не води до завършване на клас, етап и степен на образование и/или до придобиване на професионална квалификация (чл. 166, ал. 2 от ЗПУО).

Общото в цитираните разпоредби позволява да се обособи спецификата на неформалното обучение, което не е извънинституционално образование, а само таква извън институциите от системата на формалното професионално образование и обучение (пар. 1а, т. 7 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО) и тези от системата на предучилищното и училищното образование, като за постигнатите резултати не се издава „гържавно признат документ“, ако трябва отново да го разграничим от формалното образование.

За разлика от неформалното обучение информалното учене наистина е „неинституционализирано и несистематизирано натрупване на знания, умения и компетентности“ (пар. 1а, т. 8 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО, като в същия смисъл е и определението в ЗПУО).

Ако отново си припомним направената констатация, че най-вероятно професионалната подготовка и развитие на специалистите в областта на културното наследство е отговорност преди всичко на т.нар. институции на паметта – музеи, библиотеки и архиви, ще трябва да отбележим, че тя е относително слабо потвърдена, като само 14,6% от респондентите посочват своята организация като инициатор на програми за неформалното обучение спрямо 62,2% от тях, които разчитат за допълнителната професионална подготовка за своите специалисти на Министерството на културата. Очевидно е, че засега повечето от музеите, библиотеките и архивите не разполагат капацитет да организират неформално обучение за своите специалисти. Независимо от тази констатация частта на този вид обучение е значима – 76,8% от консолидираните отговори на респондентите, като се има

предвид, че строго погледнато, Министерството на културата също е „извън системата на прегучилищното и училищното образование“ и само частично предлага професионално образование и обучение в (някои от) училищата по изкуства. В отговорите на респондентите от институции, които предлагат допълнителна професионална подготовка, преобладават обучения, семинари, конференции, но има и онлайн курсове, срещи за обмяна на опит, както и „следдипломни или магистърски програми, семинари и обучения в страната и чужбина“. Необходимо е да се посочи обаче недостатъчно използваният потенциал на неформално обучение, което заедно с информалното учене е основният източник на знания, умения и компетентности „извън системата на прегучилищното и училищното образование“ и професионалното образование и обучение. Изградените знания, умения и компетентности чрез неформално обучение и информално учене биха могли да се валидират, за да се гарантират сигурност и качество на осъществяваните дейности в областта на културното наследство.

4.3. ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ, УМЕНИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Валидирането е оценяване и признаване на съответствието между компетентности, придобити чрез неформално обучение и информално учене, и изискванията за завършване на клас, етап или степен на образование и/или за придобиване на професионална квалификация и издаване на съответния официален документ с цел:

1. достъп до образование в училищата от системата на прегучилищното и училищното образование;
2. достъп до обучение за придобиване на професионална квалификация;
3. улесняване на достъпа до пазара на труда.

(чл. 166, ал. 1 от ЗПУО, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.)

Валидирането е относително нова категория за Република България, макар да има своите предшественици в миналото, които обаче не са били изправени пред качествено новата ситуация през XXI век, свързана с „недостиг от специалисти на пазара на труда“. В своите опити да отговори на очакванията на различни „господари“, валидирането трябва да осигури: (1) достъп до образование в училищата от системата на прегучилищното и училищното образование, (2) достъп до обучение за придобиване на професионална квалификация, (3) улесняване на достъпа до пазара на труда съгласно чл. 166, ал. 1, т. 1-3 от ЗПУО (обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.), като последната цел е повторена и в чл. 5, ал. 5 от ЗПОО (нова – ДВ, бр. 61 от 2014 г., изм., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 1 август 2016 г.), макар че основна цел на този правно-нормативен акт остава „признаване на професионални знания, умения и ком-

петентности, придобити чрез неформално обучение или информално учене“ с акцент върху „съответствието им с държавните образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии“ (чл. 40, ал. 1 от ЗПОО, изм., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 1 август 2016 г.).

Валидирането на професионални знания, умения и компетентности е признаване на придобити знания, умения и компетентности по професия или част от нея, получени чрез неформално обучение или информално учене, с цел достъп до обучение за придобиване на професионална квалификация и улесняване на достъпа до пазара на труда (чл.5, ал.5 от ЗПОО, нова - ДВ, бр. 61 от 2014 г., изм., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 1 август 2016 г.).

Валидирането на професионални знания, умения и компетентности е установяване и признаване на професионални знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално обучение или информално учене, и на съответствието им с държавните образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии (чл. 40, ал. 1 от ЗПОО, изм., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 1 август 2016 г.).

Ако приемем, че потенциалът на неформалното обучение в областта на културното наследство е „недостатъчно използван“, ще трябва да определим този на валидирането на професионални знания, умения и компетентности като „неизползван“ при наличието на традиции и практики от времето на Българското възраждане, осъществявани в близкото минало например от Загругата на майсторите на народни и художествени занаяти. Необходимо е обаче да се посочи качествено новата ситуация на пазара на труда, свързана с търсенето на максимална сигурност и качество на осъществяваните дейности при недостиг на специалисти и при минимален разход на време и финансови средства, необходими за последващо обучение. Това обаче изисква прецизни процедури на информиране, предоставяне на доказателства или доказателствени средства и оценяване, както и в някои от случаите полагане на изпит във връзка с чл. 5, ал. 5 от ЗПОО, за да се гарантира качеството на професионалните знания, умения и компетентности. Излишно е да се посочват ползите и значението на валидирането за опазването, социализацията и управлението на културното наследство, което предполага самостоятелно изследване в рамките на разработваната научна задача.

5. ПОТРЕБНОСТИТЕ НА ПРАКТИКАТА: АНАЛИЗ НА ПРАВНАТА И ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ИНФРАСТРУКТУРА ВЪВ ВРЪЗКА С РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОВЕДЕНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Институционалната инфраструктура на професионалното развитие в областта на културното наследство е съвкупност от органи и организации, които осигуряват професионалното образование и обучение с административен и образователен капацитет. Те имат своите правни измерения, свързани с дейността на културни институции – органи на държавна и общинска власт и организации, които трябва да бъдат изследвани не само като предназначение, представено в *правната инфраструктура*, но и като правомощия и очаквания на техните представители по отношение на своето професионално развитие в областта на културното наследство, изразени в проведеното теренно изследване.

Културните институции, органи на държавна и общинска власт, са властени от избирателите на парламентарни или местни избори формални институции, които трябва да провеждат културна политика в рамките на своята компетентност и правомощия. Така например Министерството на културата като орган на централната изпълнителна власт трябва да осъществява културна политика съгласно чл. 14, ал. 1 и 2 от Закона за закрила и развитие на културата (ЗЗРК), чрез правомощия като „осигуряване на условия за професионална подготовка и обучение на творци и специалисти в областта на културата и ръководството на средните училища по изкуство и култура“ (чл. 14, ал. 2, т. 3 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г.) или „подпомагане дейността на организационни структури, създадени с цел осигуряване на заетост, професионална квалификация и насърчаване на самостоятелната дейност на работещите в областта на културата“ (чл. 14, ал. 1, т. 6 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г.).

Културните организации – културни институти (чл. 5–9 от ЗЗРК) и частни културни организации (чл. 10 от ЗЗРК) – са всъщност реалните изпълнители на осъществяваната културна политика, които засега са мислени като нейни „обекти“ с консултативни функции, а не като равнопоставени участници и партньори в основано на участие управление на културата (*participatory governance of culture*). Този модел обаче се налага не само от политическите документи на ЕС¹⁴, но и от процесите на децентрализация на управле-

¹⁴ Такива политически документи на ЕС в областта на културното наследство са Заключения на Съвета относно управлението на културата (ОВ С 393, 26 ноември 2012 г.), Заключения на Съвета относно основано на участието управление на културното наследство (ОВ С 463, 23 декември 2014 г.), както и изработените в рамките на българското председателство на Съвета на ЕС Заключения на Съвета относно извеждането на преден план на културното наследство в политиките на ЕС (ОВ С 196, 8 юни 2018 г.).

нието вследствие на демократизацията на обществата и по-конкретно на властяването на гражданите и техните организации със субективни права за достъп и участие в управлението на културата и културното наследство в качеството им на заинтересовани страни (*stakeholders*), както и от дисперсията (разпръскването) на знанието и експертизата в различни лица и организации с оглед на навлизането на новите технологии в обществените отношения и публичните политики и в областта на културата и културното наследство.

5.1. МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА

Освен вече посочените правомощия, които бяха цитирани поради релевантността им към професионалното развитие в областта на културното наследство, Министерството на културата „провежда политика за закрила и развитие на културата в съответствие с функциите и правомощията си“ (чл. 14, ал. 1 от ЗЗРК), като спазва следните *основни принципи*:

- Демократизъм на културната политика, свобода на художественото творчество и неопускане на цензура
- Децентрализация в управлението и финансирането на културните дейности
- Равнопоставеност на творците и на културните организации
- Опазване и обогатяване на културно-историческото наследство, съхраняване на българския книжовен език, традиции и обичаи
- Закрила на националната културна идентичност и културата на българските общности в чужбина
- Насърчаване на културното многообразие при съхраняване на единството на националната култура
- Поощряване на културната индустрия и пазара на произведенията на изкуството и стимулиране на продуцентството в областта на културата
- Откриване, подпомагане и обучение на млади таланти в областта на културата
- Поощряване на дарителството, меценатството и спонсорството в областта на културата
- Развитие и усъвършенстване на образованието в областта на изкуствата и културата.

Необходимо е да се посочи, че представените основни принципи в чл. 2, т. 1-10 от ЗЗРК са от времето на неговото приемане през 1999 г. като общ и устройствен правен нормативен акт в областта на културата. Те само частично засягат професионалното развитие в областта на културното нас-

ледство в т. 4, 5, 8 и 10 за разлика от вече цитираните и значително по-късни изменения и допълнения на ЗЗРК, които се отнасят до „професионалната подготовка и обучение на творци и специалисти в областта на културата“ (чл. 14, ал. 2, т. 3 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г.) и „попомогане дейността на организационни структури, създадени с цел осигуряване на заетост, професионална квалификация и насърчаване на самостоятелната дейност на работещите в областта на културата“ (чл. 14, ал. 1, т. 6 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г.). Коментиранията правомощия на Министерството на културата обаче са показателни за промяната на нагласите и мисленето по отношение на ролята и значението на професионалното развитие в областта на културното наследство.

5.2. ИНСПЕКТОРАТ ЗА ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Инспекторатът за опазване на културното наследство като част от органа на централната изпълнителна власт – Министерството на културата – осъществява контрол за спазването на изискванията по Закона за културното наследство (ЗКН) съгласно чл. 15, ал. 1 и 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 92 от 2009 г., в сила от 20 ноември 2009 г.

В Министерството на културата се създава Инспекторат за опазване на културното наследство.

Инспекторатът осъществява контрол за спазването на изискванията на този закон и на издадените въз основа на него актове, свързани със:

1. извършване на теренни и подводни археологически проучвания;
2. териториално-устройствена защита на недвижимите културни ценности;
3. опазване на движимите и недвижимите културни ценности в музеите;
4. извършване на консервация и реставрация на движимите и недвижимите културни ценности;
5. изпълнение на сключените концесионни договори;
6. опазване на книжовни и литературни културни ценности, съхранявани в библиотечните и архивните колекции – ръкописи, архивни документи и старопечатни издания;
7. извършване на сделките с движимите културни ценности.

(чл. 15, ал. 1 и 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 92 от 2009 г., в сила от 20 ноември 2009 г.)

Осъществяваният контрол се разпростира върху много и различни по характер и предназначение дейности, които изискват професионална подготовка на специалисти с интердисциплинарен профил, преди всичко в областта на културното наследство и в области като право, културология и публична администрация. Те осигуряват със специфични знания, умения и компетентности различните видове наследство. Приблизително такива са и очакванията на респондентите, представители на органите на държавна и общинска

власт, като прави впечатление, че освен конкретно посочените „история, археология, архитектура и право“ се търси по-широкото определяне, което предлага професионалното направление (например) „Социология, антропология и науки за културата“. Проблемът е в това, че конкретните специалности не предлагат толкова специализирана професионална подготовка, а професионалното направление не би могло да покрие „изискванията“ за интердисциплинарност на практиката. „Винаги е полезно да има допълнително обучение“ според повечето от респондентите, представители на органите на държавна и общинска власт, но едва 26,7% от тях посочват организацията, в която работят, като организатор на подобни обучения. Иначе казано, 73,3% остават непокрити и свободни за предлагане на обучителни форми, като погледите са насочени предимно към учебните заведения и културните организации работодатели, включително когато става въпрос за валидиране (признаване) на придобити знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, при което 66,7% от респондентите смятат, че учебните заведения трябва да осъществяват тази дейност, а други 20% от тях приемат, че с подобна практика трябва да се занимават културните организации работодатели.

5.3. ОБЩИНИ И ОБЩИНСКИ СЪВЕТИ

Общините и общинските съвети като органи на местната власт, които стоят най-близко до проблемите на гражданите и са призвани да отговарят в максимална степен на техните очаквания, са натоварени и с отговорността да „организируют и координират осъществяването на политиката по опазване на културното наследство“, както и да приемат стратегия за неговото опазване в съответствие с Националната стратегия за опазване на културното наследство по чл. 12, ал. 2 от ЗКН. Освен това те трябва да опосредстват дейността по опазване на културни ценности с национално и световно значение, които са публична държавна собственост, при това с относително малкото специалисти, с които разполагат вследствие на ограниченото финансиране и вече коментирания проблем с недостига на специалисти в определени области и професии.

Кметовете на общини организират и координират осъществяването на политиката по опазване на културното наследство на територията на съответната община, като:

1. (доп., ДВ, бр. 52 от 2016 г.) оказват съдействие при извършването на дейности по издирване, изучаване, опазване и популяризиране на културните ценности съобразно правомощията си, както и извършват други дейности, определени в този закон;
2. създават обществен съвет за закрила на културното наследство като съветвателен орган към общината;
3. (нова - ДВ, бр. 96 от 2017 г., в сила от 2 януари 2018 г.) изпълняват правомощията на концедент при възлагане на концесии за недвижими културни ценности - общинска собственост.

Общинските съвети:

1. приемат стратегия за опазване на културното наследство на територията на съответната община в съответствие с националната стратегия по чл. 12, ал. 2;
2. (отм. - ДВ, бр. 96 от 2017 г., в сила от 2 януари 2018 г.)
3. създават общински фонд „Култура“ при условията и по реда на Закона за закрила и развитие на културата;
4. приемат правилници за устройството и дейността на общинските музеи след съгласуване с министъра на културата;
5. осигуряват финансиране чрез целеви средства в общинския бюджет на дейностите по ал. 1, т. 1.

(чл. 17, ал. 1 и 2 от ЗКН).

5.4. НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ЗА НЕДВИЖИМО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Националният институт за недвижимо културно наследство (НИНКН) е държавен културен институт с национално значение и извършва дейност в областта на опазване на недвижимото културно наследство, включително и научноизследователска дейност по издирване и изучаване на недвижимото културно наследство (чл. 18, ал. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 92 от 2009 г., в сила от 20 ноември 2009 г., изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Констатацията, че „винаги е полезно да има допълнително обучение“, споделена от повечето респонденти, които са представители на органите на държавна и общинска власт, е валидна в най-голяма степен и относима най-вече към работата на специализирани културни институти като *Националния институт за недвижимо културно наследство*. Проблемите на общините и общинските съвети, свързани с ограниченото финансиране и недостига на добре подготвени специалисти, са пренесени и на национално равнище в „тясна“ като предназначение и експертност област. Необходимо е обаче към тях да бъдат добавени увеличаването на мащаба (респективно количеството информация)

и бавната дигитализация на архивния фонд на НИИКН, както и проблематичното „изнасяне“ на неговата дейност на регионално равнище с оглед на вече коментирания проблем. Поради специализирания характер на работата в коментирания гържавен културен институт с национално значение, свързана преди всичко с опазване на архитектурно и археологическо наследство, което е трайно закрепено за земната повърхност и поради тази си особеност е непреместваемо (например в централни и по-охранявани пространства и организации), особено отчетливо се налага констатацията, че ограниченият брой специалисти, работещи в тази област, е проблем, който би могъл да бъде решен само когато тяхното увеличаване е съпроводено с качествена професионална подготовка, за да има ефект „изнасянето“ на тяхната дейност в регионални структури на НИИКН. Нещо повече, знанията, уменията и компетентностите на специалистите в опазването на недвижимо културно наследство не са непроменлива величина. Те изискват непрекъснато обновяване в крак с времето, което предполага не само „допълнително обучение“, но и добре изградена система за професионалното развитие в областта на културното наследство.

В аналогична ситуация, но с по-малка видимост и популярност се намира и *Центърът за подводна археология* като „гържавен културен институт в областта на опазване на подводното археологическо наследство на Република България“ (чл. 21, ал. 1 от ЗКН), който: (1) подпомага министъра на културата при упражняването на неговите правомощия по провеждане на гържавната политика в областта на опазването на културното наследство под вода, (2) издирва, изучава, идентифицира, опазва и представя културни ценности, открити под вода, с познавателна, образователна и естетическа цел, (3) координира дейностите, свързани с управлението и изследването на подводното археологическо наследство, и (4) поддържа регистър на подводните културни ценности съгласно чл. 22, т. 1-4 от ЗКН.

5.5. МУЗЕИ

Музеят е културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки с познавателна, образователна и естетическа цел (чл. 24 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

В цитираното определение прави впечатление поставеният акцент върху *издирването и изучаването* на културни ценности, природни образци и антропологични останки, като се има предвид, че „основната дейност на музей е *опазването и представянето* на подвижни и недвижими културни ценности“ съгласно чл. 35, ал. 1 от ЗКН. Това не е случайно, ако правилно се разчитат

изрично посочените термини „издирване“ – 33, „изучаване“ – 9, + 4 „изследователска дейност“ спрямо „опазване“ – 44, от 79 отговора на респонденти на въпроса „Кои са осъществяваните от Вашата организация дейности в областта на културното наследство?“. Тази „картина“ се повтаря и дори засилва при въпроса „Извършвате ли изследователска дейност във Вашата организация?“. Отговорите на 85,4% от 82-ама респонденти са положителни, като остава проблематично тяхното разбиране за изследователска дейност. Необходимо е да се отчита също така, че в резултатите от проучването участват и представители на библиотеките и архивите. Независимо от посочените допълнителни обстоятелства не би могло да се оспори значението на дейностите по издирване и изучаване на културни ценности не само в музеите, но и библиотеките и архивите, включително когато се поставят на „фона“ основна дейност, каквато е опазването на културно наследство. Това наблюдение с особена сила е валидно и при *научната група* като „специализирано звено в музея, което се състои от специалисти с научна степен и осъществява научноизследователска дейност съобразно тематичния обхват на музея“ (чл. 2, ал. 1). Тя се ръководи от хабилитирано лице или по изключение от главен асистент съгласно чл. 7, ал. 2 от Наредбата за изменение и допълнение на Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. за реда за създаване на научни групи към музеите (обн., ДВ, бр. 2 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 32 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 5 от 2012 г.). Научните групи в музеите „(1) извършват теренни проучвания, експедиции, наблюдения, събирателска и експозиционна дейност, и (2) научна обработка на музейните фондове, (3) изготвят тематико-експозиционни документи за постоянни и временни експозиции, (4) подготвят и представят научноизследователски публикации и трудове, (5) организират и участват в научни форуми с доклади и съобщения, свързани с различните области на знанието и изкуството, (6) дават консултации на музейните специалисти за повишаване на професионалната им квалификация, и (7) извършват проучване и популяризират добрите практики в сферата на музейното дело“ съгласно чл. 9 от коментирания подзаконов нормативен акт. Проблемът е в това, че много трудно вече се конституират научни групи, особено след влезлите в сила промени и нови изисквания с измененията и допълненията от 2018 г. в Закона за развитието на академичния състав в Република България (обн., ДВ, бр. 38 от 21 май 2010 г., изм., ДВ, бр. 81 от 15 октомври 2010 г., изм., ДВ, бр. 101 от 28 декември 2010 г., изм., ДВ, бр. 68 от 2 август 2013 г., изм. и доп., ДВ, бр. 30 от 3 април 2018 г., изм., ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2019 г.).

Освен коментираните дейности специалистите в националните и регионалните музеи, както и в общинските и частните музеи, определени със заповед на министъра на културата, могат да извършват и идентификация на културни ценности съгласно чл. 96, ал. 2 от ЗКН. Качественото изпълне-

ние на посочените дейности изисква в Министерството на културата да се създаде и поддържа регистър на лицата, които „притежават образователно-квалификационна степен „магистър“ и най-малко 5 години стаж в съответната професионална област“ (чл. 96, ал. 4 от ЗКН) и да се утвърди класификатор на основните музейни длъжности и изискванията за тяхното заемане (чл. 37, ал. 2 от ЗКН). Музеите също така „издават научни, научнопопулярни и рекламни материали, осъществяват оценителна дейност на културни ценности – собственост на други юридически или физически лица“ (чл. 35, ал. 2 от ЗКН), както и могат да извършват правни сделки с културни ценности (чл. 114, ал. 1 от ЗКН) и стопанска дейност, когато тя е свързана с основната му дейност (чл. 35, ал. 3 от ЗКН).

Ако обаче съпоставим опазването с другата основна дейност – представянето, ще открием нейно значително по-слабо присъствие в Закона за културното наследство. Това става видимо, макар и по различен (опосредствен) начин, при сравнение на цитираното определение в чл. 24 от коментирания правен нормативен акт с определението за музей на Международния съвет на музеите (ИКОМ) и по-конкретно: музеят е „постоянна институция с нестопанска цел в служба на обществото и неговото развитие, отворена за обществеността, която придобива, съхранява, проучва, информира и показва материалното и нематериално наследство на човечеството и неговата среда за целите на образованието, изследването и развлечението“¹⁵. Независимо че „представянето“ не присъства в определението на Международния съвет на музеите, повечето от дейностите го предполагат, като същевременно изрично се посочват характерът и предназначението на извършваните дейности в тази организация – „постоянна институция с нестопанска цел в служба на обществото“. Предназначението от своя страна не присъства при дефинирането на музея в Закона за културното наследство като „културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки“ (чл. 24 от ЗКН), но именно то е определящо за насочеността и смисъла на представянето, както и на всички останали осъществявани и финансирани с публични средства дейности.

¹⁵ Повече по темата би могло да се намери на следния адрес: <<http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>>.

5.6. БИБЛИОТЕКИ

Обществениите библиотеки са образователни, информационни и културни институти с национално и местно значение, които събират, обработват, организират, съхраняват и предоставят за обществено ползване печатни и други произведения и информация, включително за книжовното и литературното културно наследство (чл. 2 от Закона за обществените библиотеки, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.).

Обществениите библиотеки трябва да осигурят правото на достъп до информация на обществото, организирани в Националната мрежа, която включва Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, регионалните библиотеки, както и общинските и читалищните библиотеки (чл. 7 от ЗОБ).

Организацията, която в най-голяма степен е релевантна към опазването на книжовното и литературното културно наследство на Република България и достъпа до него, е *Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Тя осъществява общонационални функции, като: (1) създава, разпространява и предоставя библиографска информация от национално значение, (2) изпълнява функциите на централна лаборатория за реставрационни и консервационни дейности, (3) извършва експертна оценка и контрол върху консервационни проекти, (4) координира дейността на библиотеките за закрилата на наследството, (5) осигурява експертна и консултантска помощ по въпросите на закрилата на наследството, (6) изпълнява функциите на национален информационен център, като отговаря за изработването на сводни описи на ръкописното книжовно и литературно наследство и ретроспективната национална библиография. (чл. 42, ал. 1, т. 1-6 от ЗОБ, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.). В чл. 16, ал. 1, т. 1-3 от ЗОБ изрично се посочват дейностите, които се извършват в тази организация, като посочените по т. 1 и 2 се осъществяват „при условията и по реда на Закона за културното наследство“ (чл. 16, ал. 2 от ЗОБ, доп., ДВ, бр. 89 от 2018 г.). Те са свързани с: (1) идентификация на книжовни и архивно-документални ценности при условията и по реда, предвидени за националните музеи (чл. 16, ал. 1, т. 1 от ЗОБ, нова – ДВ, бр. 89 от 2018 г.), (2) реставрация и консервация на български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи, архивни документи, редки, ценни и старопечатни издания, които са културни ценности с категория „национално богатство“ (чл. 16, ал. 1, т. 2 от ЗОБ, предишна т. 1 – ДВ, бр. 89 от 2018 г.), както и с изключените от условията и реда по Закона за културното наследство (3) научни и научно-приложни изследвания в областта на библиотекознанието, библиографознанието, книгознанието, архивистиката, реставрацията и консервацията на книжни материали и издаването на научна и научно-приложна литература (чл. 16, ал. 1, т. 3 от ЗОБ, предишна т. 2 – ДВ, бр. 89 от 2018 г.).

Поради отговорността и обществената значимост на осъществяваната дейност в ЗОБ са предвидени *изисквания към назначаваните лица* на длъжност „библиотекар“ в Националната библиотека, които трябва да притежават: (1) висше образование с образователно-квалификационна степен „магистър“ или „бакалавър“ в *професионално направление „Обществени комуникации и информационни науки“*, (2) *професионална квалификация*, придобита във висше училище, обучението по която включва най-малко 50 на сто дисциплини от библиотечно-информационния цикъл, и (3) *средно образование с професионална квалификация „библиотекар“* в определени случаи (чл. 21 във връзка с чл. 29 и 34, 38 и 39 от ЗОБ, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.).

Регионалните библиотеки представляват интерес за опазването на културното наследство с това, че „поддържат архив на краеведския печат и литература и координират събирането, съхраняването, организирането и разпространението на краеведска информация и библиографията по краезнание“ (чл. 27, ал. 1, т. 3 във връзка с чл. 33, ал. 1, т. 3 и съответно чл. 37, ал. 1, т. 3 от ЗОБ, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.), а *общинските и читалищните библиотеки* – с извършваната от тях „краеведска дейност“ (чл. 33, ал. 1, т. 3 и съответно чл. 37, ал. 1, т. 3 от ЗОБ).

Управлението на обществените библиотеки се подпомага от Националния съвет по библиотечно дело, който: (1) предлага на министъра на културата стратегия за развитие на националната библиотечна мрежа, (2) разработва и предлага политики за гарантиране на достъпа на гражданите до документи и услуги чрез утвърждаване на ролята на библиотеките в информационното общество, както и (3) предлага мерки за опазване и достъп до националното книжовно и литературно културно наследство (чл. 48, т. 1, 3 и 4 от ЗОБ, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.)¹⁶.

5.7. АРХИВИ

Независимо че за потребностите и проблемите на архивите има специална статия, в тази част от текста е добре да се представят основните понятия и правните основания на тяхната дейност, такива каквито присъстват в действащото законодателство на Република България.

Националният архивен фонд е постоянно попълваща се съвкупност от ценни документи, отразяващи материалния и духовния живот на обществото (чл. 3 от Закона за Националния архивен фонд, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).

¹⁶ Повече по темата за опазването и управлението на книжовното и литературното културно наследство на Република България в Кабаков, И. Задължителното депозирание: комплектуване на фонда и/или опазване на културното наследство. – В: Библиотека, 2013, кн. 2-3, с. 109-115.

Поставени в този контекст и разгледани като система от организации, призвани да „попълват“ Националния архивен фонд като „свкупност от ценни документи, отразяващи материалния и духовния живот на обществото“ и осигуряващи „публичен достъп на потребителите до документите, съхранявани от тях“ (чл. 10 от ЗНАФ), архивите биха могли да бъдат правилно разбрани и оценени с оглед на тяхната обществена значимост и предназначение.

Архивите са организации или структурни звена на организации, които осъществяват подбор, комплектуване, обработване, опазване на документи и ги предоставят за публично използване (чл. 5 от ЗНАФ).

Опазването и управлението на Националния архивен фонд биха могли да се определят като основни дейности, ако внимателно се анализират разпоредбите на ЗНАФ, като първата дейност се осъществява чрез (1) регистриране и отчитане на наличността на документите, (2) осигуряване на съхранението им в сгради със съвременно оборудване, лаборатории за реставрация и консервация и застрахователно копиране, (3) осигуряване на квалифицирани кадри за работа с тях, и (4) бюджетно финансиране (чл. 7, ал. 1, т. 1-4 от ЗНАФ). Специално внимание изисква „осигуряването на квалифицирани кадри“ за работа със съхраняваните в архивите документи, за което се осъществява формално професионално образование в специалност „Архивистика“ на СУ „Св. Климент Охридски“. Остава обаче отворен въпросът, доколко само с формално професионално образование нейните възпитаници могат да отговорят на многото и различни изисквания и предизвикателства на практиката не само в Държавна агенция „Архиви“, но и във всички останали архиви и организации, в които се съхранява документално наследство.

В глава втора – „Управление на Националния архивен фонд“ – на Закона за Националния архивен фонд са правно уредени дейностите, по отношение на които се води държавна политика и по-конкретно: (1) *подбор*, (2) *комплектуване*, (3) *режистриране*, (4) *обработване*, (5) *опазване*, (6) *съхраняване*, и (7) *използване на документи от архивния фонд*, както и (8) *развитие и усъвършенстване на архивното дело*. Тези дейности се осъществяват от Държавна агенция „Архиви“ (чл. 11, ал. 1 от ЗНАФ), заедно с (9) *контрола*, (10) *регистрацията и отчетността*, (11) *консервацията и реставрацията на документи*, и не на последно място (12) *организирането на квалификационни курсове* съгласно чл. 16 и 17 от ЗНАФ.

Прави впечатление богатият „речник“ от дефинирани понятия, свързани с предвидени за осъществяване дейности в ЗНАФ. Те могат да бъдат открити в Допълнителните разпоредби на коментирания правен нормативен акт. Добре е да цитираме някои от тях като пример за добре свършена работа.

„Експертиза на ценността“ е процес на определяне на ценността на документите въз основа на научнообосновани критерии с цел категоризирането на едни документи за постоянно запазване и други за унищожаване (т. 12 от Допълнителните разпоредби на ЗНАФ, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).

„Опазване“ е система от предпазни мерки, включваща организационни, финансови и други стратегически решения за поддържане на целостта и продължителността на живот на документите, както и мероприятия за физическото им опазване от посегателства (т. 18 от Допълнителните разпоредби на ЗНАФ, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).

„Паспортизация на фонд“ е проверка на наличието и състоянието на документите в архивен фонд, извършвана периодично или при промяна на условията и мястото на съхранението им (т. 20 от Допълнителните разпоредби на ЗНАФ, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).

„Съхранение“ е дейност по осигуряване на архивохранилища и тяхното оборудване, рационалното разполагане на документите в тях, охраната им, поддържането на оптимален температурно-влажностен режим, физикохимичната обработка, консервацията и реставрацията, изработването на застрахователни копия.

(т. 23 от Допълнителните разпоредби на ЗНАФ, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.)

5.8. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ: ЧИТАЛИЩА, УЧИЛИЩА ПО ИЗКУСТВА И КАМАРА НА НЕЗАВИСИМИТЕ ОЦЕНИТЕЛИ

Читалищата, подобно на музеите и училищата по изкуства, вече бяха „номинирани“ като ключови участници в процеса на опазване на нематериалното културно наследство, които биха могли да имат координационни и консултативни функции на регионално равнище, свързани с активността на „общностите с наследство“. Когато се коментират читалищата, трябва да се посочи, че те отдавна се радват на интереса на изследователи и политици, като в това отношение докладът „Културната политика в България“ (1998), известен също така и като доклад „Ландри“, е само най-известният пример. Те обаче разполагат с неизползван потенциал, част от който е представен в Закона за народните читалища (обн., ДВ, бр. 89 от 22 октомври 1996 г.) и правната уредба на дейности, цитирани в тази част като информация за размисъл относно различни перспективи за професионално развитие в областта на културното наследство.

Народните читалища са традиционни самоуправляващи се български културно-просветни сдружения в населените места, които изпълняват и държавни културно-просветни задачи. В тяхната дейност могат да участват всички физически лица без оглед на ограниченията на възраст и пол, политически и религиозни възгледи и етническо самосъзнание.

Читалищата са юридически лица с нестопанска цел (чл. 2, ал. 1 и 2 от ЗНЧ).

Целите на народните читалища са да задоволяват потребностите на гражданите, свързани със:

1. развитие и обогатяване на културния живот, социалната и образователната дейност в населеното място, където осъществяват дейността си;
2. запазване на обичаите и традициите на българския народ;
3. разширяване на знанията на гражданите и приобщаването им към ценностите и постиженията на науката, изкуството и културата;
4. възпитаване и утвърждаване на националното самосъзнание;
5. осигуряване на достъп до информация.

За постигане на целите по ал. 1 читалищата извършват основни дейности като:

1. уреждане и поддържане на библиотеки, читални, фото-, фоно-, филмо- и видеотеки, както и създаване и поддържане на електронни информационни мрежи;
2. развиване и подпомагане на любителското художествено творчество;
3. организиране на школи, кръжоци, курсове, клубове, кино- и видеопоказ, празненства, концерти, чествания и младежки дейности;
4. събиране и разпространяване на знания за родния край;
5. създаване и съхраняване на музейни колекции съгласно Закона за културното наследство;
6. предоставяне на компютърни и интернет услуги.

Народните читалища могат да развиват и допълнителна стопанска дейност, свързана с предмета на основната им дейност, в съответствие с действащото законодателство, като използват приходите от нея за постигане на определените в устава им цели. Народните читалища не разпределят печалба.

(чл. 3, ал. 1-3 от ЗНЧ, изм., ДВ, бр. 42 от 2009 г.).

Училищата по изкуства са държавни културни институти, които „осигуряват професионалната подготовка и обучението в областта на изкуствата и културата и са под прякото управление и методическо ръководство на министъра на културата, като се финансират от бюджета на Министерството на културата“ (чл. 13 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 41 от 2006 г., доп., ДВ, бр. 106 от 2006 г.). Те предлагат „общообразователна подготовка, специализирана подготовка в областта на изкуствата и професионална подготовка в съответните професионални направления“ според чл. 48, ал. 3 от ЗПУО. Специализираната подготовка се придобива чрез изучаването на учебни предмети по съответната специалност (чл. 86, ал. 2 от ЗПУО), които за училищата по изкуствата и по културата се определят от министъра на културата (чл. 86, ал. 2 от ЗПУО).

Необходимо е да се направи уточнението, че за училищата по приложни изкуства и за част от музикалните училища с известно изместване на фокуса

на професионалната им подготовка от изкуства към културно наследство е приложимо и *обучението чрез работа* (т.нар. дуално обучение) като специфична форма, при която професионалната квалификация се придобива чрез практическо обучение в реална работна среда и обучение в училище, при положение че се „организира във втория гимназиален етап за ученици, които са навършили 16 години“ (чл. 115, ал. 1–3 от ЗПУО).

Камарата на независимите оценители като професионална организация, която „осигурява и регулира упражняването на професията на независим оценител в интерес на обществото“, също предлага интересна перспектива за професионално развитие в областта на културното наследство, преди всичко в областта на оценителската дейност. Тя е орган по признаване на професионална квалификация за професията „независим оценител“ по смисъла на чл. 4, т. 5 от Закона за признаване на професионални квалификации (чл. 22, ал. 2 от Закона за независимите оценители).

В заключение трябва да се посочи, че професионалното развитие в областта на културното наследство е своеобразен отговор на предизвикателствата на XXI век, свързани с опазването, социализацията и управлението на културни ценности, които са носители на памет. Необходимо е обаче да се избягва производството на „професионален пролетариат“, за който ни предупреждава министърът на народното просвещение през периода 1903–1907 г. проф. Иван Шишманов (Радева, 2002, с. 173), чрез формирането и развитието на ключови компетентности и най-вече на *културната компетентност* като израз на осъзната културна идентичност и способност за творческо изразяване.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Димитрова, Д. Бони Петрунова и загадката с 2700 антики на Васил Божков. – В: Площад Славейков [онлайн]. 4 февруари 2020 г. [прегледан на 10 февруари 2020 г.] <https://www.ploshtadslaveikov.com/boni-petrunova-i-zagadkata-s-legitimnostta-na-2700-antiki-na-vasil-bozhkov/>.
- Кабаков, И. Загължителното депозиране: комплектуване на фонда и/или опазване на културното наследство. – В: Библиотека, 2013, кн. 2-3, с. 109-115.
- Кабаков, И. Тематични културни маршрути. – В: Културно наследство и културен туризъм: музейни перспективи. Сборник с доклади от Международна научна конференция, посветена на 110-годишнината на РИМ – Шумен, 25-27 юни 2014 г., Шумен, 2014, с. 687-701.
- Кабаков, И. Институциите на културното наследство и основаното на участие управление. – В: Библиотека, бр. 3, 2018, с. 98-104.
- Кабаков, И. 2018. Съвременна правна рамка на нематериалното културно наследство: проблемът за персонификацията на общността [онлайн]. 10 октомври 2018 г. [прегледан на 17 декември 2019 г.] <http://www.unesco-centerbg.org/wp-new/wp-content/uploads/2018/10/КАВАКОВ-ICH_2018_bg.pdf>.
- Кабаков, И. Основано на участие управление на културата: management и/или governance. – В: Накъде сме тръгнали? Юбилеен сборник в чест на проф. г-н Тодор Танев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 105-114.
- Кабаков, И. Училищата по изкуства и нематериалното културно наследство: поглед в бъдещето. – В: Форум „Художествено образование и култура“. Габрово: Етнографски музей на открито „Етър“ [онлайн]. 10 юни 2019 г., с. 24-29 [прегледан на 30 юни 2019 г.]; <http://alos.bg/site/wp-content/uploads/2019/06/sbornik_dokladi.pdf>.
- Ландри, Ч. Културната политика в България. София: Министерство на културата, 1998.
- Международноправна защита на културното наследство (съст. Иван Кабаков, Кристиан Русев). София: Министерство на културата, 2008.
- Ненов, Н. Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории. София: Импресарско-изд. къща РОД, 2016.
- Паунова, П. Кои отвори законовите вратички за антиките на Божков. – В: Дневник [онлайн], 10 февруари 2020 г. [прегледан на 10 февруари 2020 г.] https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/02/10/4027652_koi_otvori_zakonovite_vratchiki_z_a_antikite_na_bojkov/.
- Рагева, М. Културната политика на българската държава (1885-1908). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002.

ПОЛИТИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ И НОРМАТИВНИ АКТОВЕ

- Заклчения на Съвета относно извеждането на преден план на културното наследство в политиките на ЕС (ОВ С 196, 8 юни 2018 г.).
- Заклчения на Съвета относно основано на участието управление на културното наследство (ОВ С 463, 23 декември 2014 г.).
- Заклчения на Съвета относно управлението на културата (ОВ С 393, 26 ноември 2012 г.).
- Закон за закрила и развитие на културата (обн., ДВ, бр. 50 от 1 юни 1999 г.).
- Закон за издирване старини и за спомогане на научни и книжовни предприятия“ (обн., ДВ, бр. 13 от 17 януари 1890 г.).
- Закон за паметниците на културата и музеите (обн., ДВ, бр. 29 от 11 април 1969 г.).
- Закон за културното наследство (обн., ДВ, бр. 19 от 13 март 2009 г.).
- Закон за народните читалища (обн., ДВ, бр. 89 от 22 октомври 1996 г.).
- Закон за Националния архивен фонд (обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).
- Закон за независимите оценители (обн., ДВ, бр. 98 от 14 ноември 2008 г.).
- Закон за признаване на професионални квалификации (обн., ДВ, бр.13 от 8 февруари 2008 г., в сила от 8 февруари 2008 г.).
- Закон за професионалното образование и обучение (обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.).
- Закон за прегучилищното и училищното образование (обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.).
- Закон за обществените библиотеки (обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.).
- Закон за развитието на академичния състав в Република България (обн., ДВ, бр. 38 от 21 май 2010 г.).
- Закон за туризма (обн., ДВ., бр. 30 от 26 март 2013 г.).
- Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство (обн., ДВ, бр. 61 от 28 юли 2006 г.).
- Международна харта за консервация и реставрация на паметниците и забележителните места. – В: Международноправна защита на културното наследство (съст. Иван Кабаков, Кристиан Русев). София: Министерство на културата, 2008, с. 234–236.
- Национална класификация на професиите и длъжностите. София: Труд и право, 2011.
- Наредба № Н-4 от 14 юни 2007 г. за провеждане на конкурсите на сържавни културни институти (ДВ, бр. 50 от 20 юни 2007 г.).
- Наредба № Н-3 от 3 декември 2009 г. за реда за извършване на идентификация и за водене на регистъра на движимите културни ценности (обн., ДВ, бр. 101 от 18 декември 2009 г.).
- Наредба № 4 от 21 декември 2016 г. за обхвата и съдържанието на документи за извършване на консервационно-реставрационни дейности на недвижими културни ценности (обн., ДВ, бр. 105 от 30 декември 2016 г.).
- Наредба за изменение и допълнение на Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. за реда за създаване на научни групи към музеите (обн., ДВ, бр. 2 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 32 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 5 от 2012 г.).

- Наредба № Н-6 от 11 декември 2009 г. за формиране и управление на музейните фондове (обн., ДВ, бр. 2 от 8 януари 2010 г.).
- Наредба № Н-00-0005 от 8 юни 2010 г. за условията и реда за възпроизвеждане на културни ценности в копия реплики и предмети с търговско предназначение (обн., ДВ, бр. 46 от 18 юни 2010 г.).
- Наредбата № Н-9 от 27 април 2012 г. за реда за създаването и управлението на обществените колекции (обн., ДВ, бр. 39 от 22 май 2012 г.).
- Наредба № Н-4 от 8 октомври 2013 г. за условията и реда за представяне на културните ценности (обн., ДВ, бр. 28 от 28 март 2014 г.).
- Наредба № 4 от 12 юни 2015 г. за условията и реда за осъществяване на дейностите по консервация и реставрация на движими културни ценности (обн., ДВ, бр. 46 от 23 юни 2015 г.).
- Постановление на Министерски съвет № 352 от 31 декември 2018 г. за приемане на актуализиран Списък със защитените от държавата специалности от професии за учебната 2019/2020 г. и на актуализиран Списък със специалности от професии, по които е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда, за учебната 2019/2020 г. (обн., ДВ, бр. 3 от 8 януари 2019 г.).
- Рамкова конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото. – В: Международноправна защита на културното наследство (съст. Иван Кабаков, Кристиан Русев). София: Министерство на културата, 2008, с. 66-74.